

R 4181

FILOZOFICKÁ FAKULTA UNIVERZITY KARLOVY V PRAZE

ÚSTAV ČESKÉHO JAZYKA A TEORIE KOMUNIKACE

DIPLOMOVÁ PRÁCE

**Posuny ve vyjadřování kategorie určenosti
v současné spisovné a nespisovné češtině**

PRAHA, 2006

Vypracoval: Daniel Dobiáš, M.A.
Slavičkova 13
160 00 Praha 6
danieldob@gmail.com

Vedoucí práce: Prof. PhDr. František Čermák, DrSc.
Oponent: Mgr. Šárka Zikánová

Datum odevzdání: duben 2006

ABSTRAKT

Kvantitativně založená studie posunu v kategorii určenosti v současné spisovné a nespisovné češtině se zřetelem ke gramatikalizaci ukazovacího zájmena ten, číslovky jeden a neurčitého zájmena nějaký. Distribuce a frekvence těchto prostředků, jejich fonologické oslabení, dekategoriizace a rozšíření pole funkcí. Využití poznatků teorie gramatikalizace a srovnání s jazyky, v kterých je kategorie určenosti gramatikalizovaná v podobě členů (především angličtiny); rozdíl ve vyjadřování typů reference. Explicitní a implicitní prostředky vyjadřování určenosti (např. determinátory vs. aktuální členění větné). Rozdíl mezi spisovnou a nespisovnou češtinou ve vyjadřování determinace. Perspektivy gramatikalizace, mj. vzhledem ke strukturnímu typu jazyka. Zpracování dat i podepření hypotézy na základě korpusů psané a mluvené češtiny.

PODĚKOVÁNÍ

Děkuji zejména:

Prof. Františku Čermákovi za nadstandardní vedení práce, cenné rady a připomínky, jež výrazně pomohly utřídit některé pojmy;

Prof. Kristin Davidse za metodologickou podporu, četné konzultace a inspirativní podněty;

Doc. Olze Müllerové, Dr. Janě Hoffmannové a dalším akademickým pracovníkům za konzultaci tématu a poukázání na další literaturu.

PROHLÁŠENÍ

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracoval samostatně
s využitím uvedených pramenů a literatury.

Daniel Polívka

OBSAH

1. Úvod.....	5
1.1 Terminologie.....	10
1.2 Odborná literatura	14
1.3 Využité korpusy	15
2. Teorie gramatikalizace	17
2.1 Pojem gramatikalizace	17
2.2 Parametry gramatikalizace	19
3. Gramatikalizace členů a situace v češtině.....	22
3.1 Obecné pojednání o kategorii určenosti a její gramatikalizace.....	22
3.2 Gramatikalizační tendence v češtině.....	24
3.2.1 Úloha frekvence	24
3.2.2 Prozodická změna a oslabování výslovnosti.....	27
3.2.3 Dekategorializace a rekategorializace funkcí.....	30
4. Faktory v češtině	32
4.1 Explicitní a implicitní prostředky vyjadřování určenosti.....	32
4.2 Role strukturního typu jazyka.....	32
4.3 Aktuální větné členění v mluvené a psané češtině.....	33
4.4 Určenost a koheze	35
5. Distribuce prostředků <i>ten</i>, <i>nějaký</i> a <i>jeden</i> ve spisovné a nespisovné češtině.....	37
5.1 Prostředek <i>ten</i>	37
5.2 Prostředek <i>nějaký</i>	46

5.3 Prostředek <i>jeden</i>	51
6. Kontrastivní pohled na kategorii určenosti v angličtině a češtině	57
7. Závěrečné poznámky a perspektiva gramatikalizace	63
Summary	66
Odborná literatura	85
Přílohy	89
Příloha I: Paradigma lexému <i>ten</i> a korpusové výsledky	89
Příloha II: Paradigma lexému <i>nějaký</i> a korpusové výsledky	91
Příloha III: Paradigma lexému <i>jeden</i> a korpusové výsledky	94

SEZNAM TABULEK A GRAFŮ

Tabulky:

1 Posun u slovních druhů při procesu gramatikalizace	18
2 Frekvence českého lexému <i>ten</i> oproti angl. určitému členu <i>the</i> v korpusech	24
3 Frekvence českých lexémů <i>nějaký, jeden</i> oproti angl. neurčitému členu <i>a(n)</i>	25
4 Frekvence plných a redukovaných forem lexému <i>nějaký</i> v korpusech.....	28
5 Funkce prostředku <i>ten</i> v psané vs. mluvené češtině a jejich frekvence	45
6 Výskyt lexému <i>nějaký</i> a jeho příslušných forem v korpusech	46
7 Funkce prostředku <i>nějaký</i> v psané vs. mluvené češtině a jejich frekvence.....	47
8 Funkce prostředku <i>jeden</i> v psané vs. mluvené češtině a jejich frekvence	55
9 Typy reference u určitých počítatelných jmen	57
10 Typy reference u neurčitých počítatelných jmen	60
11 Paradigma lexému <i>ten</i>	89
12 Výskyt forem lexému <i>ten</i> v korpusech SYN2000 a PMK	89
13 Homonymie u lexému <i>ten</i>	90
14 Paradigma lexému <i>nějaký</i>	91
15 Výskyt forem lexému <i>nějaký</i> v korpusech SYN2000 a PMK.....	92
16 Paradigma lexému <i>jeden</i>	94
17 Výskyt tvarů lexému <i>nějaký</i> v korpusech SYN2000 a PMK.....	94

Grafy:

1 Poměr mezi plnými a redukovanými formami výrazu <i>nějaký</i> v korpusech.....	28
--	----

SEZNAM ZKRATEK

Collins	Collins Wordbanks Online
MČ 3	Mluvnice češtiny 3
PMK	Pražsky mluvený korpus PMK
SYN2000	Korpus synchronní češtiny SYN2000

1. Úvod

Zatímco kategorie určenosti v češtině a ostatních slovanských jazycích (s výjimkou bulharštiny a makedonštiny, srov. např. Corbett – Comrie, 2002, s. 26) není vyjádřena členy, tato práce se zabývá zjištěním, že v současné mluvené češtině a) ukazovací zájmeno *ten* nabývá funkce srovnatelné s kategorií určitého členu a b) neurčité zájmeno *nějaký* po boku číslovky *jeden* rozvíjejí funkce neurčitého členu. Je přitom zřejmé, že tento vývoj převažuje v mluvené nespisovné češtině, v níž mluvčí takto označují určitý či neurčitý status referenta, i pokud je zjevný z jiných prostředků (např. aktuálního členění větného), zatímco ve spisovné češtině se mluvčí této tendenci stále ještě vyhýbají. Současný stav a rozdíl mezi spisovnou a nespisovnou češtinou se pokusím zmapovat na základě analýzy korpusových dat.

Metodologicky se tato práce opírá o poznatky teorie gramatikalizace, podle níž se často užívané prostředky v určitých kontextech syntakticky a morfologicky reanalyzují a poté, co byly gramatikalizovány, dále rozvíjejí nové gramatické funkce (srov. Traugottová, 1995, s. 32). Obecný trend na poli gramatikalizace je ten, že nové prostředky jsou nejprve velmi produktivní v mluveném jazyce a do spisovného jazyka pronikají teprve posléze. Jak bude ukázáno později, vývoj zájmen *ten*, *nějaký* a číslovky *jeden* v češtině se nachází ve stádiu, v němž jsou tyto prostředky velmi frekventované v mluveném jazyce, ale do psaného jazyka se v jistých kontextech dosud nedostaly. Nicméně mluvený jazyk sám zřetelně poukazuje na mnohé rysy probíhající gramatikalizace: společně se vzrůstající frekvencí se u výrazů *ten*, *nějaký* a *jeden* projevuje dekategoriace (srov. kupř. ztrátu

deiktické funkce v určitých kontextech), spektrum funkcí se rozšiřuje a dochází k fonologické redukci (všechny tyto jevy budou detailně rozebrány v oddílu 3.2).

Analýza bude založena nejen na spisovné, ale i na nespisovné češtině, neboť obě variety se vyznačují odlišnými trendy. Meze psaného jazyka pro přizpůsobení se vývoji systému určenosti probíhajícímu v mluveném jazyce je patrně nutné hledat v interakci mezi explicitními prostředky vyjadřování určenosti (kupř. determinátory) a implicitními prostředky (v češtině se jedná zejména o aktuální členění větné). Jelikož je určitý či neurčitý status referenta zjevný z ostatních prostředků, přítomnost determinátorů by byla zpravidla redundantní. Oproti tomu v nespisovné češtině implicitní prostředky samy o sobě zřejmě bezpečně nezajistí náležitou identifikaci, a proto se užívají determinátory v podobě ukazovacího zájmena *ten* a neurčitého zájmena *nějaký* / číslovky *jeden* pro zřetelné označení ne/určitosti.

Předkládaná práce si klade za cíl prozkoumat distribuci a funkce těchto prostředků určenosti v mluveném a psaném jazyce a srovnat poznatky se situací v angličtině, v níž je kategorie členů pevně gramatikalizována. Toto by ve svém důsledku mělo poskytnout zpětnou vazbu k našemu porozumění gramatikalizace a procesů dekategoriálizace v současné češtině.

1.1 Terminologie

Vzhledem k rozkolísanému úzu některých termínů a potřebě definovat jejich význam ve vztahu k tématu práce bude následující prostor věnován uvedení základních pojmů.

Terminologické zmatení nastává již v samotném označení ‚denotace‘, jež v Hlavsově pojetí označuje takový pojmenovací vztah k objektu, při kterém je „jednotka vztažena k objektu, o kterém mluvčí vypovídá“ (1975, s. 11), narozdíl od dezignace, při níž „lexikálně systémová jednotka (substantivní znak) je vztahována (skrze svůj každý význam) k celým universům objektů vyhovujících jejím významům“ (ibid). V současné lingvistice však termín dezignace zastarává a místo něj se užívá termínu denotace, zatímco k Hlavsově konceptu denotace se odkazuje nejčastěji termínem reference (jako je tomu např. v MČ 3, s. 384; Čermák, 2001, s. 25). Předkládaná práce vychází z pojetí současného, v němž se za termín denotace považuje „vztah znaku ke třídě objektů“ a reference je chápána jako „vztah znaku k *individuálnímu objektu*“ (oboje citace Čermák, ibid).

Pojem určenosti (též determinace, ne/určitosti) po funkční stránce těsně souvisí s kvantifikací, oba prostředky totiž delimitují rozsah daného výrazu a v této funkci se do jisté míry překrývají. Jistý stupeň determinace totiž může vyjádřit každá číslovka (počet ‚zužuje‘ rozsah substance), zcela zřetelně pak v případě úplnostních číslovek, srov. např. frázi *oba rodiče*.

V pojetí akademické mluvnice jsou determinace a kvantifikace postaveny na roveň jako prostředky vyjadřování modifikce delimitační, již se rozumí vymezení „množiny situací, k níž se výpověď [...] vztahuje“ (MČ 3, s. 384). Samotný pojem determinace je v této mluvnici nahrazen pojmem identifikace, jenž má však v obecnějazykovědné literatuře

zpravidla mnohem širší rozsah: slouží k označení základního procesu percepce, při němž posluchači usouvztažňují vnějškovou strukturu se známými jednotkami a pravidly z *langue* (viz Čermák 2001, s. 21), a zahrnuje tak více prostředků než pouze determinaci a kvantifikaci. Vzhledem k terminologickému rozkolísání se tudíž v předkládaném příspěvku od užívání termínu identifikace ustoupilo.

Centrální doménou určenosti jsou počítatelné substance, neboť právě ty je nejčastěji třeba delimitovat; kategorie určenosti však přesahuje tuto oblast. Determinace tak může být vyjádřena členy, ukazovacími zájmeny, zčásti aktuálním členěním a některými dalšími spíše ojedinělými prostředky. V širším smyslu (v němž je pojata např. v MČ 3, s. 386) je kategorie ne/určitosti ztvárněna i indexovými výrazy (jako např. *ty, tam, dnes*), posesivními adjektivy (např. *ministrův projev*), partikulemi (srov. nespis. *Von Karel asi nepřijde*); určitost je inherentním znakem vlastních jmen a stává se i záležitostí sémantiky, např. fráze *Homérův epos* odkazuje narozdíl od spojení *Jiráskův román* k jedinečné entitě. Určitost může být ztvárněna i kontextově – kontext sám o sobě může vyjasnit referenta výrazů typu *otec, starší bratr*.

Nejsvrázdnější manifestací kategorie určenosti je člen, jenž se od ostatních prostředků (např. ukazovacích zájmen) liší tím, že je jeho užití vzhledem k jeho gramatikalizovanosti obligatorní v množství kontextů. Kontexty, v nichž se člen užívá, přitom závisí na stupni gramatikalizace a mohou se mezi jednotlivými jazyky lišit. V bulharštině a makedonštině jako jediných slovanských jazycích, jimž se tato kategorie přiznává, tak kupř. neurčitý člen chybí, v angličtině má pouze singulárový tvar (k tomu srov. Čermák, op. cit., s. 133).

Liší se i syntaktická pravidla: zatímco kupř. v italštině jsou možné fráze typu *il mio libro*, (ta) moje kniha; *una mia amica*, (jedna) moje kamarádka, v angličtině je spojení členu s posesivem agramatické (přivlastňovací zájmeno samo o sobě totiž vyjadřuje jistý stupeň určitosti).

Zajímavostí členů je skutečnost, že vedle referenčního užití nacházejí uplatnění zpravidla i v denotaci, v níž je jejich případný demonstrativní, resp. numerický původ zcela zastřen: pro odkázání k celé kategorii (jako např. ve výpovědi *A man needs air to survive*, Člověk potřebuje k přežití vzduch) totiž nepřichází vztažení k situaci v úvahu. V některých jazycích bývají vedle toho členy využity při klasifikaci (např. *His mother is a teacher*, Jeho matka je učitelka), zatímco v jiných jazycích se v této funkci neužívají (srov. oproti tomu něm. *Seine Mutter ist Lehrerin*).

V procesu gramatikalizace, jak bude ukázáno v kapitole 2, má pouze omezený počet prostředků možnost stát se závazným členem kategorie. Z tohoto důvodu byly z širokého spektra výrazů vyjadřujících ne/určitost vybrány tři prostředky – *ten*, *nějaký* a *jeden* – jakožto výrazy mající nejblíže ke kategorii členů. Ostatní prostředky (kupř. *takový*, *jakýsi*, *jistý*, partikule (*v*)*on*) nejsou vzhledem ke své nižší frekvenci a omezenému funkčnímu rozsahu považovány za potenciální kandidáty na gramatikalizované prostředky ne/určitosti, a proto zde ani nebudou dále popsány.

Gramatikalizace je v předkládané práci pojímána jako proces, při kterém se lexikální jednotka nebo sekvence jednotek stávají gramatickou jednotkou a v průběhu toho mění

svou distribuci a funkci. Lexikální význam se zároveň stává gramatickým významem (srov. Lehmann, 1995; Hopper a Traugottová 1993, 2003). Ten je, oproti lexikálnímu, typicky abstraktní a odkazuje k velkým abstraktním doménám, jako je čas a modalita, nebo k syntaktickým vztahům jako např. předmět slovesa, příp. vztahům mezi větami jako např. přípustka a podmínka. Je rovněž velmi obecný, neboť se může použít v řadě kontextů. Tak kupř. každá česká dvojčlenná věta má gramatické ztvárnění času – kategorie času je tak podle všeho dostatečně obecná na to, aby byla u kteréhokoli slovesa v jazyce. Právě tento typ významu umožňuje verzatilitu jazyka, využití v jakémkoli lidském komunikativním kontextu. Popsání tohoto typu významu je zároveň to nejsložitější.

1.2 Odborná literatura

Přestože je nadměrné užívání výrazů *ten* a *nějaký* v české lingvistice již od doby vydání Mathesiova článku o situaci v hovorové češtině (1926) velmi diskutovaný problém, příspěvky k této problematice zůstávají zatím spíše na úrovni kratších pozorování (např. Schneiderová, 1993; Štícha, 1999) či sond, jež se zabývají dílčími aspekty těchto prostředků (viz např. Hoffmannová, 1994). Oblast určenosti v češtině se dočkala svého nejzevrubnějšího popsání v monografii Z. Hlavsy (1975), nicméně pro poznání vývoje a pohybů v této kategorii může sloužit jen jako výchozí bod, neboť se pro účely charakterizování obecných rysů prostředků ne/určitosti zabývá situací pouze v psané spisovné češtině. Zřejmě vzhledem ke skutečnosti, že se kategorii determinace tradičně věnuje více pozornosti mimo české prostředí, se k nám první ucelenější popisy vyjadřování určenosti v češtině (navíc se zřetelem k diachronním jevům) dostávají ze

zahraniční bohemistiky: Perissuttiová (2003) ve své monografii rozebírá kategorii determinátorů neurčitosti v češtině a reflektuje částečně i historický vývoj, zatímco slavista Trovesi (2002, 2004) věnuje pozornost diachronním aspektům určitých členů a vyjadřování určitosti v češtině, lužické srbštině a slovinštině. V českých mluvnicích kategorie determinace zpravidla pro svou neobligatorní povahu vyložena není, s výjimkou podrobnějšího propracování od M. Grepla v MČ 3 (s. 384-388), v oddílu věnovaném komunikativním funkcím výpovědi.

Pojetí gramatikalizace vychází v předkládané práci především z ucelené monografie Hoppera a Traugottové (2003), dále pak z dílčích pozorování Lehmana (1995), Heineho a kol. (1991), Bybeeové (2003) a dalších autorů, na něž bude poukázáno v kapitole 2. Pro porovnání kategorie určenosti v češtině se situací v angličtině byl za základní osnovu vzat model referenčních typů z Quirka a kol. (1985, s. 253-296). Drobná pozorování vývoje kategorie určenosti v ostatních jazycích se opírají např. o Huanga (1999) a Liu (2005).

1.3 Využité korpusy

Příspěvek je založen na datech získaných z korpusu synchronní češtiny (k němuž bude dále odkazováno jeho oficiální zkratkou SYN2000), jenž čítá 100.000.000 slov povětšinou z období mezi lety 1990 a 1999, a z korpusu pražské mluvené češtiny (dále PMK), který obsahuje 674.992 slov a pokrývá zhruba srovnatelné období (1988 až 1996). SYN2000 obsahuje psanou a většinou spisovnou češtinu (nespisovný jazyk je zastoupen víceméně jen v uměleckých textech), zatímco data v PMK tvoří mluvená nespisovná čeština,

regionálně vázaná na pražskou češtinu, jakožto nejvlivnější varietu pro vývoj nespisovného jazyka (vzhledem k její roli v televizi, literatuře atp.).

Data pro mou analýzu jsou založena na šesti subkorpusech získaných extrakcí lexémů *ten*, *nějaký* a *jeden* (a jejich odpovídajících forem) z korpusů SYN2000 a PMK (viz Přílohy I – III). Každý subkorpus tvoří 1.000 náhodně vybraných výskytů, s výjimkou prostředku *jeden*, jehož zastoupení bylo limitováno na celkem 400 dokladů. Lexém *ten* je zastoupen v 16 spisovných a 4 nespisovných formách; *nějaký* pokrývá 12 spisovných a 25 nespisovných (z toho 16 redukovaných) forem; *jeden* se vyskytuje v 15 spisovných a 4 nespisovných formách. Všechny skloňované formy jsou zahrnuty podle své frekvence: zatímco kupř. nominativ masc. sg. / akuzativ masc. inanim. sg. *nějaký* dosahuje 209 výskytů, poměrně okrajový instrumentál plurálu je zastoupen pouze 8 doklady. Při výpočtu frekvence byla homonymie (např. osobní zájmeno druhé osoby sg. *ty* je homonymní s nominativem pl. fem. *ten*) kalkulována na základě sta náhodně vybraných dokladů (viz Příloha I).

Odpovídající si příklady, které umožňují srovnání referenčních typů ve spisovné češtině s jejich vyjádřením v angličtině, byly vzaty z brněnského korpusu Kačenka, což je paralelní korpus anglických a českých textů; jmenovitě z Kiplingova *Mauglího* a jeho dvou českých překladů. Situace v angličtině byla zkoumána především na základě korpusu Collins Wordbanks Online (čítajícím 56.000.000 slov).

2. Teorie gramatikalizace

2.1 Pojem gramatikalizace

Termín ‚gramatikalizace‘ není v jazykovědě nový, poprvé jej užil Antoine Meillet, když roku 1912 v článku „L'évolution des formes grammaticales“ vyložil vývoj vyjadřování negace ve francouzštině (všiml si kupř. vzrůstající frekvence výrazu *pas*, jeho delexikalizace a rekatégorializace; učinil tezi, že gramatické formy vznikají dvěma procesy – gramatikalizací a analogií) a svými poznatky tak předjal další vývoj v oboru. Dílčí jevy gramatikalizace přitom byly popsány již v předcházejícím století, především v dílech Franze Boppa a Friedricha Schlegela, i když nejvlivnější byla patrně přednáška Wilhelma von Humboldta „Über das Entstehen der grammatischen Formen und ihren Einfluß auf die Ideenentwicklung“ z roku 1822 (1825). Slovní druhy jako např. předložky a spojky podle Humboldta „mají svůj původ ve skutečných slovech odkazujících k objektům“ (op. cit., s. 63).

Předkládaná práce se opírá o moderní propracování této teorie především v dílech Ch. Lehmana (1995), E. C. Traugottové (1995, 2003) a P. Hoppera (2003). Gramatikalizace je v nich chápána jako proces, při němž se lexikální jednotka nebo sekvence jednotek stávají gramatickou jednotkou a v průběhu toho se mění jejich distribuce a funkce. Vzhledem k svému častému užívání v jistých velmi omezených kontextech jsou tak jednotky „reanalyzovány jakožto mající syntaktické a morfologické funkce a poté, co jsou gramatikalizovány, si dále vyvíjejí nové gramatické funkce“ (Traugottová, 1995, s. 32). Teorie gramatikalizace se v tomto pojetí vyznačuje několika rysy, z nichž dominantní je jednosměrnost (jež se uplatňuje při generalizaci významu,

dekategorializaci a lexikalizaci) a dramatický nárůst frekvence. Teze jednosměrnosti je definována následovně: „Gramatická změna je jednosměrná a vede od lexikálních ke gramatickým a od gramatických k více gramatickým formám a funkcím“ (Heine, 1997, s. 4). Průvodním rysem této jednosměrnosti je generalizace významu. Tak kupř. pomocné sloveso pro vyjadřování budoucnosti ve francouzštině *aller* se vyvinulo z mnohem konkrétnějšího latinského *ambulare*, chodit, procházet se, putovat. Podobně modální sloveso pro vyjadřování záhodnosti v němčině *sollen* se vyvinulo z germánského *sculan*, jež mělo konkrétní lexikální význam ‚dlužit‘.

Jednosměrnost se projevuje i v oblasti dekategorializace: forma ztrácí morfologické a syntaktické vlastnosti, které by určily její příslušnost k hlavní kategorii. Posun je možný jen v následujícím směru (na příkladu slovních druhů):

Tabulka 1 Posun u slovních druhů při procesu gramatikalizace

hlavní kategorie	⇒	střední kategorie	⇒	vedlejší kategorie
podstatné jméno		přídavné jméno		předložka
sloveso		příslovce		spojka
				pomocné sloveso
				zájmeno

Posun od kategorie hlavní k vedlejší je možno ilustrovat na příkladu předložky *vůči* (vzniklé z ustrnutí spojení předložky a substantiva ‚v oči‘) a pomocného *být* (jako kupř. ve frázi ‚bude ležet‘), jež má původ v plnovýznamovém *být*. Sporadicky se setkáváme

s případy lexikální konverze, při níž se kupř. zájmena, předložky apod. transformují na substantiva a slovesa, srov. *tykat, pro a proti* (tyto případy však pro svou ojedinělost nenarušují teorii).

2.2 Parametry gramatikalizace

Parametry gramatikalizace, jak je definuje Lehmann (1995, s. 30-38), se týkají váhy znaku, jeho koheze a autonomie. V Lehmannově pojetí se zde uplatňují tři hlavní principy:

1. Aby byl znak autonomní, musí mít jistou váhu.
2. Autonomie se může snížit do té míry, že se znak pojí s ostatními znaky; faktor, jenž omezuje autonomii, je zvaný koheze.
3. Znak je tím autonomnější, čím větší má variabilitu.

S čím větší volností je tedy znak užíván, tím se stává autonomnější. Autonomie znaku je protipólem jeho gramatikaličnosti a gramatikalizace mu ubírá autonomii. Průvodní jevy interakce gramatikalizace s váhou znaku, kohezí a variabilitou mohou být shrnuty následovně:

(a) *Ztráta paradigmatické váhy*. Váha znaku neboli integrita může být fonologická (kupř. spojení *stisknul jsi se* redukuje na *stiskls*, z fráze *když (budeš moct), tak se stává kdyžtak*) nebo sémantická (srov. předložku *kvůli*, v níž je původní význam jejího členu ‚vůle‘ oslaben).

(b) *Ztráta paradigmatické variability* spočívá v možnosti znaku být nahrazen jinými znaky nebo být zcela vypuštěn. Tak kupř. zápor se ve staré francouzštině vyjadřoval částicí *ne* ve spojení s jedním z následujících výrazů: *pas, point, mie, gote, amende, areste, eschalope*; v šestnáctém století však pro jeho vyjádření sloužily již jen první čtyři jednotky tohoto spektra prostředků. V moderní francouzštině se dále zredukoval na *ne pas* (příp. *ne point*), v mluvené často jen *pas*.

(c) *Nárůst paradigmatické koheze* souvisí s mírou, v níž znak vstupuje do paradigmatu, je do něj integrován a na něm závislý. Stupeň integrace znaku do paradigmatu přitom závisí a) na velikosti paradigmatu (znak je více integrován v malém paradigmatu než ve velkém); b) na formální a funkční homogenitě paradigmatu (srov. např. sérii neurčitých prostředků zakončenou postfixem *-koli*: *kdokoli, cokoli, jakkoli* atp.).

Další průvodní jevy gramatikalizace budou vzhledem k jejich menšímu významu pro kategorii determinace shrnuty stručně. (d) *Ztráta syntagmatické váhy* spočívá v rozsahu konstrukce, do níž znak vstupuje nebo kterou pomáhá vytvořit. Čím více je znak gramatikalizován, tím méně komplexní se stávají konstituenty, s nimiž se může kombinovat (srov. např. něm. *Sie will ein neues Fahrrad / daß er kommt / gehen / das Zimmer streichen* oproti *Sie will den Täter gesehen haben / *den Täter / *daß sie den Täter gesehen hat*). (e) *Ztráta syntagmatické variability* souvisí s možností změny pozice znaku v určité konstrukci. A v poslední řadě (f) *nárůst syntagmatické koheze* vypovídá o míře, ve které znak závisí na jiném znaku.

Z výše uvedených procesů se při gramatikalizaci kategorie určenosti v češtině uplatňují první tři: (a) *ztráta paradigmatické váhy* se manifestuje nejen fonologicky (srov. ztrátu přízvuku, redukci na *ňáký*), ale i sémanticky (původní demonstrativní význam zájmena *ten* / číselný význam výrazu *jeden* v jistých kontextech mizí); (b) *ztráta paradigmatické variability* se projevuje v tom, že se pro závaznější vyjádření ne/určitosti ustalují prostředky *ten*, *nějaký* a *jeden*, ostatní mizí (srov. v 15. stol. zaniklé *kaký*, *kakový*, *jakový* aj.; o nichž pojednává např. Perissutti, 2003, s. 101) nebo nejsou produktivní (jako např. *onen*, *jakýsi*, *řečený*) a (c) *princip paradigmatické koheze* je v jazyce již ztvárněn vzhledem k přítomnosti paradigmát neurčitých prostředků vytvořených postfixem *-si* (jako např. *jakýsi*, *kterýsi*, *cosi*), *-koli* (*jakýkoli*, *kterýkoli*, *cokoli*) atp. Je však pozoruhodné, že v případě paradigmatu vytvořeného prefixem *ně-* (*nějaký*, *některý*, *něco* aj.) dochází v současné češtině (vlivem interakce s procesem (a) *ztráta paradigmatické váhy*) k vyčlenění stěžejního prostředku *nějaký* jeho fonologickou redukcí na *ňáký*.

3. Gramatikalizace členů a situace v češtině

3.1 Obecné pojednání o kategorii určenosti a její gramatikalizace

Kategorie určenosti představuje stěžejní prostředek pro vymezení mimojazykové situace. Aby mohla výpověď fungovat v komunikaci, musí obsahovat nejen jistou propozici, ale taktéž musí delimitovat situaci, ke které je vztažena, tj. musí být patřičně modifikována. Jazyk je konstruován takovým způsobem, aby umožnil jazykovému pojmenování jeho usouvztažnění s určitou mimojazykovou realitou. Tak kupř. fráze *hezké místo* je do komunikaci zapojena až poté, co byla vymezena situace, k níž se vztahuje. Sama o sobě je však pouhou abstraktní jazykovou jednotkou, kterou lze užít pro odkazování k jakémukoli místu.

Vztah jazykového znaku ke svému objektu má sedm základních podob (v klasifikaci např. Čermáka, 2001, s. 25), z nichž pro kategorii určenosti jsou důležité hlavní dvě (viz Hlavsa, 1975, s. 11): lexikální jednotka je vztažena a) k celé skupině objektů na základě jejich společného významu, nebo b) ke konkrétnímu předmětu. První vztah zakládá ‚extenzi‘ pojmu (tj. množinu „*objektů / věcí / výskytů / tokenů*, k nimž se výraz / forma vztahuje“ (Čermák, op. cit., s. 26)), druhý jeho ‚intenzi‘ (definovanou jako množinu určenou „*základními vlastnostmi / rysy*, o kterých, resp. o jejichž prvcích lze výraz / formu užít“ (ibid, s. 27)). Tak například slovníková hesla se zakládají na extenzi daného pojmu, tj. co lexém denotuje, zatímco příklady v této studii vzaté z korpusů staví především na intenzi jednotky a dokládají tak, jak mluvčí usouvztažňují jazykovou jednotku ke konkrétním objektům.

Aby byla situace delimitována, jazyky využívají různé prostředky, od implicitních (např. aktuální členění větné, viz oddíl 4.3) po explicitní (členy). Jazyky se mohou vyvinout – zpravidla v průběhu staletí – k silnějšímu manifestování tendence explicitně značit určenost, k čemuž došlo např. v angličtině, holandštině, němčině, francouzštině a mnohých dalších jazycích. Tento jev není nutně vázán na určitý strukturní jazykový typ, jak je zjevné na příkladě současné (mluvené) mandarínské čínštiny, v níž numerální klasifikátory *yige* a *nage* pozvolna nabývají povahu členů (srov. Huang, 1999; Liu, 2005).

Obdobně jako v čínské lingvistice, v níž tradiční gramatikové nepochytili vyvíjející se kategorii členů a na posun bylo poukázáno teprve před pár lety, unikál tento jev popisu v české jazykovědě (srov. kupř. tvrzení v MČ 3 (1987, s. 387) „vyjadřování určitosti v češtině není obligatorní“). M. Grepl v této kapitole akademické mluvnice však – stejně jako Z. Hlavsa v nejucelenějším popisu určenosti v češtině (1975) – vypovídají o kategorii determinace pouze ve spisovné češtině. Jelikož však psaný jazyk zohledňuje gramatikalizační tendence zpravidla s jistým zpožděním, situace v nespisovném jazyce se od tohoto stavu podstatně liší. Kromě toho i v rámci spisovného jazyka existuje kontext, v němž prostředek *ten* zpravidla nelze vypustit – jedná se o jeho anaforické užití (viz oddíl 4.4).

Obecný trend bez přímé vazby na určitý jazykový typ je ten, že se determinátory mohou vyvinout gramatikalizací absolutního kvantifikátoru na neurčitý člen a ukazovacího zájmena na člen určitý (s poukazem na typologické a diachronní studie srov. Davidsová,

2004, s. 531). Toto platí nejen pro výše zmíněné jazyky, ale také pro češtinu, v jejíž mluvené varietě ukazovací zájmeno *ten* nabývá funkce určitého členu a číslovka *jeden* po boku neurčitého zájmena *nějaký* se začínají ve zvýšené míře vyskytovat v kontextech srovnatelných s kategorií neurčitého členu.

3.2 Gramatikalizační tendence v češtině

3.2.1 Úloha frekvence

Jedním z nejdůležitějších mechanismů jazykové změny je nárůst frekvence. Jak dokládá Bybeeová (2003), v teorii gramatikalizace hraje častost výskytu nezastupitelnou roli: vzrůstající frekvence má často za následek prozodické a sémantické změny. Výše uvedená hypotéza, že vyjadřování ne/určitosti v mluvené a psané češtině se projevuje podstatným rozdílem ve frekvenci determinátorů *ten*, *nějaký* a *jeden*, může být doložena následujícími daty, získanými z korpusů (pro porovnání češtiny jakožto jazyka, v němž není kategorie členů pevně gramatikalizována, s jazykem, v němž je tento proces dovršen, jsou tabulky doplněny o situaci v angličtině).

Tabulka 2 Frekvence českého lexému *ten* oproti angl. určitému členu *the* v korpusech

Korpus	SYN2000	PMK	Collins
rozsah korpusu	100.000.000	674.992	56.000.000
výskyt čes. <i>ten</i>	1.094.846	51.838	-
v procentech	1,09 %	7,58 %	-
výskyt angl. <i>the</i>	-	-	2.872.094

v procentech	-	-	5,13 %
--------------	---	---	--------

Tabulka 3 Frekvence českých lexémů *nějaký, jeden* oproti angl. neurčitému členu *a(n)*

Korpus	SYN2000	PMK	Collins
rozsah korpusu	100.000.000	674.992	56.000.000
výskyt <i>nějaký</i>	49.492	3.260	-
v procentech	0,05 %	0,48 %	-
výskyt <i>jeden</i>	192.117	1.773	-
v procentech	0,192 %	0,263 %	-
výskyt <i>a(n)</i>	-	-	1.396.880
v procentech	-	-	2,49 %

Korpusová data tak ukazují, že frekvence prostředku *ten* je v mluvené češtině sedmkrát vyšší než v psaném jazyce a výraz *nějaký* je dokonce desetkrát častější v mluvené varietě než v psaných textech. Toto zjištění podpírá hypotézu probíhající gramatikalizace v současné češtině: nové prostředky jsou nejprve velmi produktivní v mluveném jazyce (mimo jiné vzhledem k menšímu stupni jeho formálnosti) a teprve poté se mohou rozšířit do psaného jazyka.

V případě prostředku *jeden* je jeho frekvence v mluvených textech vyšší pouze o 35 %; vzhledem k obecné tendenci gramatikalizace kvantifikátoru *jeden* na neurčitý člen byl však i tento prostředek zařazen do předkládaného popisu.

Situace v češtině byla pro názornost usouvztažněna s frekvencí členů v angličtině, v níž lze tuto kategorii vzhledem k její obligatornosti nahlížet jako vzor pro srovnání. Podle Kučery – Francise (1967) je určitý člen v angličtině nejfrekventovanější slovo, zatímco neurčitý člen se frekvenčně řadí na čtvrté místo. Podle výpočtů založených na Collins Wordbanks Online tvoří určitý člen *the* 5,13 % a neurčitý člen *a(n)* 2,49 % z 56.000.000 slov v korpusu. Vyšší frekvence zájmena *ten* v mluvené češtině ve srovnání s anglickým určitým členem může být vysvětlena tím, že rozsah jeho funkcí je širší (v některých kontextech je stále dominantní jeho demonstrativní funkce) a ve svých nově se ustanovujících funkcích dochází někdy k nepřiměřeným generalizacím. V psané češtině se podle *Frekvenčního slovníku češtiny* (Čermák, Křen a kol., 2004, s. 375) jedná o šesté nejčastější slovo, podle staršího *Frekvenčního slovníku češtiny věcného stylu* (Těšitelová a kol., 1983) o pátý a podle *Frekvence slov, slovních druhů a tvarů v českém jazyce* (Jelínek, Bečka, Těšitelová, 1961) dokonce o třetí nejčastější výraz. Tento rozdíl ale spíše než o posunu vypovídá o zastoupení textů (v nejstarším slovníku převažuje beletrie a projevy blízké mluvenosti) a o způsobu uspořádání slovníku (dva starší slovníky berou výraz *se* zpravidla jako součást slovesa, takže v nich nezaujímá přední místo jako ve slovníku nejnovějším). Oproti tomu v současné mluvené češtině, jak je zjevné z Tabulky 2, je prostředek *ten* evidentně nejfrekventovanější výraz, jenž pokrývá 7,68 % všech dat.

Frekvence neurčitého členu v angličtině je více než dvakrát nižší ve srovnání s určitým členem: na čtyřicet slov připadá v průměru pouze jeden neurčitý člen. V češtině se vyskytuje *nějaký* dokonce pětikrát méně často než neurčitý člen v angličtině, což může být

vysvětleno skutečností, že je to pouze jeden z hlavních prostředků pro označení neurčitosti. V každém případě je stále desetkrát běžnější v mluveném než v psaném jazyce, což opět poukazuje na probíhající gramatikalizaci: prostředek může být užíván ve více kontextech, rozsah jeho funkcí se rozšiřuje.

Rozdílná frekvence mezi nespisovným *nějakej* a jeho redukovanými formami je ilustrována v následujícím oddílu.

3.2.2 Prozodická změna a oslabování výslovnosti

Vyšší frekvence vyvíjejících se prostředků typicky vyúsťuje v oslabování výslovnosti (charakterizované např. vypouštěním hlásek, kratší výslovností, ztrátou přízvuku apod.; často se manifestující i v písmu), srov. např. spojení *kdybyste (šli)*, vzniklé ze spojky *když* a ustrnulých pomocných sloves *by* a *jste*, jež prodělalo vypouštění hlásek, v písmu navíc redukcí počtu grafických slov. V západoevropských jazycích docházelo při gramatikalizaci kategorie určenosti zpravidla k redukcí slabik a ztrátě přízvuku (příp. ke kombinaci obou jevů), srov. kupř. staroanglickou číslovku *ān* a ukazovací zájmeno slabší deixe *sēo* s jejich moderními podobami, členy *a(n)* a *the*, zpravidla vždy nepřízvučnými. V současné češtině je tento rys taktéž velmi dominantní s následujícími trendy:

1. *Ten* jakožto jednoslabičné slovo (dvouslabičné jen v některých pádech) již naplňuje kritérium fonologicky slabé formy, tj. jeho fonologický vývoj již není předmětem změny. Jedinou výjimkou je slovní přízvuk, neboť *ten* má tendenci ztrácet přízvuk v kontextech, v nichž se jeho užití blíží určitému členu. V mluvené češtině je vedle

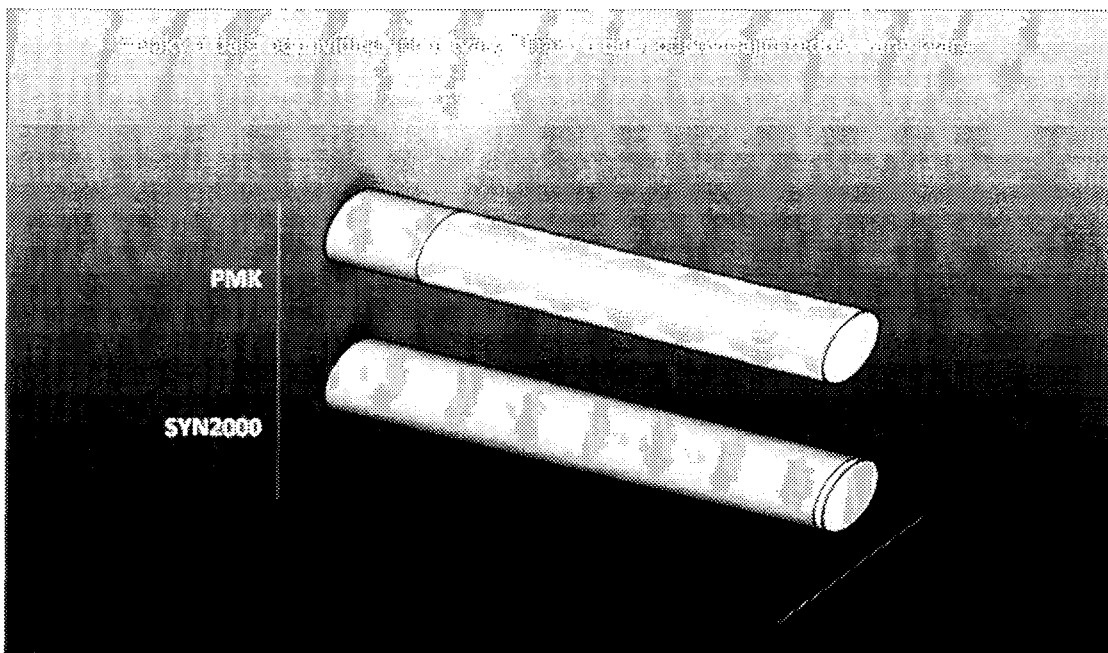
toho instrumentál mužského a středního rodu *tím* redukován na *tim* v 86,7 % případech (to je nicméně obecný fonologický trend, který se vztahuje na všechny pádové koncovky *-ím* bez významu pro gramatikalizaci výrazu).

2. Fonologická redukce výrazu *nějaký* má své kořeny již ve staroslověně, neboť etymologie části *ně-* se běžně vysvětluje (kupř. Haspelmath, 1993) jako zkrácení výrazu *něvěmb*. Každá jmenná fráze s neurčitou determinací tedy původně byla vyjádřena větně: fráze *nějaký člověk* tak obsahovala predikát ‚nevím, jaký člověk‘. I jako tříslabičné slovo však výraz *nějaký* prochází další znatelnou redukcí: zatímco v psaném jazyku si ponechává všechny slabiky v 98,4 % případech (zbývající 1,6 % je povětšinou literární imitací mluveného jazyka), v mluvené češtině je redukováno na *ňákej* (a příslušné skloňované formy) v 81,5 % případech, jak dokládá Tabulka 3.

Tabulka 4 Frekvence plných a redukováných forem lexému *nějaký* v korpusech

Korpus:	SYN2000	PMK
	výskyty	výskyty
<i>nějaký</i> a další odpovídající plné tvary	48.710	606
<i>ňáky</i> a další odpovídající redukované tvary	782	2.654
Součet	49.492	3.260

Graf 1 Poměr mezi plnými a redukovánými formami výrazu *nějaký* v korpusech

Fonologická redukce lexému *nějaký* na *ňáký* nejenže nadále zneprůhledňuje, z jakých komponentů je výraz utvořen, ale zároveň narušuje paradigma vyčleněním prostředku *ňáký* z řady neurčitých výrazů *některý / někdo / něco* aj. Pro úplnost je třeba dodat, že výraz *nějaký* je v současné češtině ve své determinativní funkci typicky nepřízvučný.

3. Slovní přízvuk u výrazu *jeden* dospěl podobného vývoje: zatímco toto slovo je přízvukné ve svém původním numerickém významu, v nově nabyté funkci blízké neurčitému členu nemá přízvuk. Někdy pouze mluvený jazyk může zjednoznačit, kterou funkci výrazu *jeden* má mluvčí na mysli: tak kupř. výpověď *Chytil jednoho motýla* může být vyložena jako ‚Chytil (jen) jednoho motýla‘, pokud *jeden* nese přízvuk, nebo jako ‚Chytil (nějakého) motýla‘, pokud *jeden* nemá přízvuk a funguje pouze jako determinátor (srov. Daneš, 1954). Jakožto disylabické slovo *jeden* neprochází žádnou další redukcí formy: druhá slabika obsahuje koncovku, která je v češtině důležitá pro přidělení syntaktické role. Podobně jako instrumentál *tím*,

forma *jedním* je typicky zkracována na *jedním* v mluveném jazyce (což je však obecný trend bez výpovědní hodnoty pro posuny v této kategorii).

3.2.3 Dekategorializace a rekatégorializace funkcí

M. Haspelmath ve své typologické studii věnované kategorii neurčitých zájmen v čtyřiceti jazycích (1993) vysledoval dva sémantické jevy uplatňující se při gramatikalizaci neurčitých zájmen, definované jako generalizace a oslabení původního významu (v literatuře věnované gramatikalizaci zpravidla jako dekatégorializace a rekatégorializace). V procesu gramatikalizace podle něj neurčitá zájmena prohlubují rozsah svých funkcí, nové funkce jsou však méně emfatické než ty, jež daný prostředek vyjadřoval původně (tak kupř. věta *Potkala jsi včera někoho?* (otázkovost) je v jeho pojetí méně emfatická než *Včera jsem Marii někoho představila* (v níž je užitá specifická reference se známým referentem); příklady převzaté z Perissutti, 2003, s. 105-106).

Prostředek *jeden* se rekatégorializoval v tom smyslu, že vyjadřování prosté kvantifikace ustoupilo v jistých kontextech značení prosté neurčitosti (jako je tomu např. ve větě *Jedna kamarádka mi říkala, že*), rozsah jeho funkcí se tedy změnil, zatímco původní význam vyjádření prostého počtu byl oslaben.

V případě atributivního *ten* spočívá oslabení původního významu v tom, že původně demonstrativní zájmeno se začalo vyskytovat v kontextech, v nichž je jeho demonstrativní původ zcela zastřeno, zcela evidentně je tomu např. v generičnosti: *no to je*

ten šťastnej život, jo, takovejhle domeček a ještě červenej kabriolet (PMK). V souvislosti se svou generalizací začal výraz plnit nové funkce – srov. kromě výše uvedeného úryvku kupř. připomínací a expresivní *ten* (k rozšiřování spektra funkcí viz kapitola 5).

4. Faktory v češtině

4.1 Explicitní a implicitní prostředky vyjadřování určení

V češtině se determinace může vyjádřit explicitně a implicitně. Explicitní prostředky určení zahrnují široké spektrum výrazů, z nichž pro závaznější vyjádření ne/určitosti se ustalují prostředky *ten*, *nějaký* a *jeden*, a to mimo jiné vzhledem k rozsahu svých funkcí a produktivitě (oproti tomu srov. výrazy *onen*, *jakýsi*, *řecený* apod., jejichž funkční využití a frekvence jsou patřičně omezenější). Za implicitní prostředky se v předkládané práci považují prostředky na tomto poli nelexikalizované, zejména pak aktuální členění větné (srov. oddíl 4.3). Jazyky, u nichž se v souvislosti s povahou aktuálního členění nevyskytuje uvolněný slovosled, zpravidla obsahují pouze explicitní prostředky vyjádření určení, gramatikalizované v podobě členů.

4.2 Role strukturního typu jazyka

Struktura češtiny se podle Skaličkova podrobného popisu (1951) vyznačuje vysokým stupněm flexe. Zatímco kategorie jako osoba, číslo, čas a způsob se musí v angličtině vyjádřit analyticky, čeština je většinou inkorporuje ve formě jediného určitého slovesa (tak kupř. pro vyjádření české jednoslovné výpovědi *umřou* je v angličtině zapotřebí přinejmenším tří slov s pevně danými pozicemi: *they will die*). Koncovky usnadňují rozlišit syntaktickou roli (např. rozdíl mezi subjektem a objektem).

Tento strukturní mechanismus tak skýtá v češtině možnost změnit pořádek slov ve větě, což se využívá pro dosažení komunikativního dynamismu. Mluvčí tvoří výpovědi tím, že kladou kontextově zapojený element k počátku a jejich výpovědi tak směřují od menšího

k většímu stupni komunikativního dynamismu (srov. Daneš, 1974). Kontextově zapojené prvky přitom zpravidla bývají identifikovány jako určité, zatímco nová informace ve větě bývá neurčitá. Jelikož strukturní typ češtiny umožňuje využití slovosledu pro aktuální členění, další podpůrné prostředky pro vyjádření určení by byly redundantní (situace v mluvené češtině se však i na tomto poli liší).

4.3 Aktuální větné členění v mluvené a psané češtině

Předpoklad je, že princip aktuálního členění větného je v současné psané češtině dodržován, což přispívá k rozlišení mezi určitým či neurčitým statusem referenta. Mluvený jazyk oproti tomu operuje jinými prostředky vyjadřování aktuálního členění větného (jak rozebírá Firbas, 1992) a vyjádření určení se může vykazovat jinými trendy.

Abych názorně ukázal, jak členění samo o sobě pomáhá čtenáři / posluchači klasifikovat objekt jako určitý nebo neurčitý, následující příklad (převzatý z Hlavsy, 1975, s. 70) ilustruje vztah mezi aktuálním členěním větným a určeností:

(1) V tu chvíli se vynořil z vody za člunem černý Mlok. (K. Čapek, *Válka s mloky*)

Téma obsahuje element známý z kontextu (*voda, člun*), a tím pádem určitý, zatímco réma uvádí na scénu nový, neurčitý objekt – *mloka*. Členění frází tedy samo o sobě pomáhá vyjasnit povahu determinace. Angličtina oproti tomu nemá žádné textové prostředky; určení musí být implikována užitím členů, jak je zjevné z anglického ekvivalentu:

(2) Just then a black Newt emerged from *the* water behind *the* boat.

Všechny české věty však nenáleží k tomuto obecnému vzorci, srov. kupř. výpověď *Středečního zasedání se zúčastnil i premiér Jiří Paroubek*, v níž spojení *premiér Jiří Paroubek*, sestavené z vlastního jména a lexém *premiér* (jenž sám o sobě může v jistém kontextu vyjadřovat jedinečnou determinaci), je přes svou novost určité. Výrazy vyjadřující jedinečnost (ať už vzhledem ke své inherentní či kontextové určitosti) tak mají nadřazenou roli při interakci prostředků vyjadřování determinace.

V mluvené češtině se toto pravidlo však zcela neuplatňuje: často totiž nacházíme užití výrazu *ten* v pozici tématu a *nějaký* v rématu, a to i v případech, kdy jsou principy aktuálního členění větného zachovány, srov. následující příklady:

- (3) teď najednou vypluje z toho ruka, jo, a potom střih a von je u *ňákýho* doktora a je celej zafačovanéj, teď *ten* doktor ho vodmotává a strašně se bojí (PMK)
- (4) aby prostě si nemusel sednout třeba k tý učebnici a, a studovat si *nějaký* nový slovíčka (PMK)

Výraz *ten* v příkladu (3) nemá demonstrativní funkci – na scéně je pouze jeden doktor, vyjadřuje tedy pouze určitost (se snahou usnadnit posluchači recepci) a stejně jako předcházející výraz *ňákýho* je ve výpovědi redundantní: spojení *je u doktora* samo o sobě předpokládá neurčitost (určení *u doktora* je v něm pomocí aktuálního členění představeno jako něco nového), kdežto následující spojení *doktor ho vodmotává* implikuje určitost (o doktorovi již byla zmínka).

Jak bude zřejmé z příkladů uvedených v kapitole 5, explicitní prostředky určenosti se vyskytují převážně v pozici rématu, zvláště často pak v případě prostředku *jeden*.

Na základě toho lze usuzovat, že v mluvené češtině pozice tématu není pocíťována jakožto spolehlivý nositel nové informace, a proto se využívají explicitní prostředky určenosti.

4.4 Určenost a koheze

Užití determinátorů je rovněž pevně spjato s principem textové koheze (srov. Halliday – Hasan, 1976). K využití determinátorů pro zajištění koheze přitom dochází i přesto, že aktuální členění samo o sobě pomáhá určit elementy ve větě jako určité nebo neurčité a přítomnost determinátorů je v tomto smyslu redundantní. K tomuto jevu dochází v mluvené i psané češtině, srov. následující příklad:

- (5) Měl jsi tady návštěvu, když jsi byl pryč, nějakou starou paní s malou holčičkou. *Ta* paní mi byla trochu povědomá.

Je zřejmé, že ukazovací zájmeno *ta* není užito pro zajištění adekvátní interpretace, neboť se v kontextu vyskytuje jen jedna paní (navíc z pozice tématu lze odvodit, že již o ní byla řeč). Koheze je do určité míry dosažena opakováním lexikální jednotky *paní* a dodatečně zajištěna ukazovacím zájmenem, jež značí vztah mezi kontextovou novostí spojení *nějakou starou paní* a anaforickém *ta paní*.

Ne všechny typy koheze přitom vyžadují užití determinátorů, srov. např. kolokaci (podle terminologie Hallidaye a Hasanové (1976), při níž užití prostředků určitosti je poněkud nadbytečné, jak je zřejmé z následující pasáže:

- (6) Mají syna a dceru. Syn studuje lékařství, dcera práva.

V paralelní struktuře bez užití kolokace by však určitý výraz užit byl, srov. *Mají služku a zahradníka. Ta služka se mi zdá trochu povědomá, toho zahradníka vůbec neznám.*

5. Distribuce prostředků *ten*, *nějaký* a *jeden* ve spisovné a nespisovné češtině

Prostředky *ten*, *nějaký* a *jeden*, jež jsou v předkládané práci vzhledem ke své produktivitě a spektru funkcí považovány za potenciální kandidáty na gramatikalizované prostředky ne/určitosti (či alespoň za prostředky, u nichž vývoj bude dále probíhat), prošly ve svém vývoji výraznou dekategoriizací a rekategoriizací svých funkcí (srov. oddíl 3.2.3). Následující prostor bude věnován podrobnějšímu popisu jejich funkcí v současné psané i mluvené češtině.

5.1 Prostředek *ten*

Funkčnímu rozsahu lexému *ten* bylo v češtině věnováno ze všech rozebíraných prostředků nejvíce pozornosti, přičemž výchozím bodem následujícím popisům byl Mathesiův článek o funkcích přívlastkového *ten* v hovorové češtině (1926). Již Mathesius si klade otázku, zda tento prostředek lze charakterizovat jako určitý člen, a dopracovává se závěru, že se členu zatím pouze blíží, „neboť vždy ještě se dá jeho užití vysvětliti zdůrazněním větné a situační souvislosti“ (op. cit., s. 41). Zároveň předpokládá výskyt členu ve dvou typech určení – v negenerických a generických kontextech. Zatímco v současné spisovné češtině se prostředek *ten* k vyjádření generičnosti nepoužívá, v mluvené češtině, jak bylo zjištěno na základě korpusu a jak bude doloženo později, se užívá v poměrně značné míře.

Pro účely předkládané práce je v první řadě třeba rozlišovat neatributivní *ten* od jeho atributivního užití, neboť právě přívlastkové užití je nutným předstupněm pro jeho vývoj ve vyjadřování určení. Deiktická funkce je navíc v některých nepřívlastkových

kontextech oslabena a výraz *ten* funkčně splývá s osobním zájmenem 3. osoby, viz následující příklad:

- (7) „David se pousmál, když si Bena vybavil v paměti.“ Ale byl *to* jeden z nejlepších stříhačů a moc mě toho naučil. (SYN2000)

V ostatních kontextech je funkce zájmena *ten* demonstrativní, srov. např.

- (8) Řekl jsem mu: Tvoje manželka *to* prostě věděla dřív. Ona *to* jakoby vyfotila, ty s instruktorkou jste *to* jenom vyvolali. (SYN2000)

Teprve druhý případ – užití zájmena *ten* ve funkci ukazovací – má souvislosti s atributivním *ten*. Základní funkce atributivního *ten* je totiž prostědemonstrativní, srov. následující příklady:

- (9) pravý bude, vyhráli bychom okamžitě místo v nebi. Nejdřív bychom *ten* dokument ukázali Maxovi a vyprávěli mu celý *ten* příběh. (SYN2000)
- (10) „[...] Při dobré vůli by tu mohly být stopy... Podívejte na *tu* slehlou trávu...“ Jeho úvahy přerušil zvuk silného motoru (SYN2000)

Jak je zjevné, při odkazování mimo text (příklad (10)) je funkce *ten* výrazněji demonstrativní než při vnitrotextové deixi. Prostě ukazovací význam má výraz *ten* i ve výpovědích typu:

- (11) Byla napůl svlečená. V *té* době chodila do druhého ročníku nižší střední školy. (SYN2000)

Toto užití zájmena *ten* nevyjadřuje podružné komunikativní funkce vzhledem ke skutečnosti, že se jedná o ustálené spojení, jež je vázáno na specifikaci určitosti, srov. další časová určení: *v tu chvíli*, *v ten moment* apod. *Ten* ve své primárně determinativní funkci je relativně častější v psaných textech (v nichž je zastoupeno v téměř

dvojnásobném množství: 8,4 % namísto 4,7 % v mluvených textech), což souvisí se skutečností, že v mluvených projevech získává další funkce.

Mnohem častěji však zájmeno *ten* vedle své základní funkce ukazovací nabývá další komunikativní funkce, z nichž kromě Mathesiem popsaných funkcí rozlišovací, připomínací a emocionální (op. cit., s. 39-40) můžeme hovořit nejen o vyjádření odstupu či aproximace vyjádření, ale i o výrazu *ten*, jenž primárně slouží jako výplň textu (srov. dále). Tyto komunikativní funkce přitom výraz *ten* v mluvených textech nabývá více než dvakrát častěji (je v nich zastoupen 29,3 %) než v textech psaných (v kterých pokrývá 14 % všech dokladů).

Funkce připomínací je těsně spjata s vnitrotextovou deixí a Mathesius ji poměrně vágně definuje (v návaznosti na něm i Schneiderová, 1993, s. 32 a 34, která jistě pasáže jeho článku přebírá bez uvedení náležitých citací). V Mathesiově pojetí spočívá v tom, že „věc uváděná jest již známá, ať objektivně, tedy i posluchači, či jen subjektivně, toliko mluvčímu“ (op. cit., s. 40). Spíše než o každou anaforickou deixi, jak by z definice vyplývalo, se však jedná o takové užití anaforického *ten*, při němž dochází k částečnému či úplnému opakování označení referenta (srov. jeho příklad *Lidé musí je hlídat a tím hlídáním se to zdraží*; *ibid*), nebo k zdůraznění pojmu, jehož určitost vyplývá sama o sobě ze situace (srov. příklad Schneiderové *hráli tam herci / který / kteří měli pestré masky a vysoké podpatky / aby bylo hodně vidět / tu hru*; op. cit., s. 34).

Rozlišovací funkce výrazu *ten* u Mathesia (a následně ani u Schneiderové) definována v podstatě není. Při rozboru tak za rozlišovací *ten* byly brány doklady, u nichž výraz *ten* primárně signalizuje vyčlenění z celku (jako je tomu v příkladu 12) či rozlišení mezi několika zmíněnými referenty (srov. příklad 13).

(12) Měl na skladě sny pro každého. Pro mne však schovával *ty* nejkrásnější. (SYN2000)

(13) dostanu ven, mezi nima vzal místo djůl, jeden zabije druhýho, *ten* druhej dostane život a bude hnít v džejlu aspoň deset let (SYN2000)

Užití *ten* v předcházejících příkladech je třeba pojímat jako atributivní, neboť v příkladu (12) dochází k evidentní elizi referentu ‚sny‘, zatímco v příkladu (13) se jedná o substantivizované užití řadové číslovky ‚druhý‘.

Expresivní a s expresivitou úzce spjatá emocionální funkce výrazu *ten* spočívá ve vyjádření postoje mluvčího k referentu. Tak kupř. výpověď *docela mne opařila ta moje mašina svým protivným cinkáním* se liší od korpusového dokladu „*docela mne opařila ta moje mašina tím svým protivným cinkáním, které upozorňovalo, že*“ (SYN2000) v menším zdůraznění ‚cinkání‘. Mluvčí užitím prostředku *ten* zesiluje svoje podráždění; ‚cinkání‘ tak uvádí jako něco dobře známého, jako něco, pro co je citově zaujat. Podobně srov. následující příklady:

(14) neboť je to literatura lidská. Odpusť *ten* patos, vždycky do něho zabřednu. Ale tyhle věci jsou pro mě strašně (SYN2000)

(15) *ten* pocit, že prostě voní tady *ten* význam maj a *tu* svojí cenu si dokážou uvědomit a že jí znaj (PMK)

Expresivně-emocionální *ten* může odkazovat i k referentům, jejichž určitost zcela jasně vyplývá ze situace, jako je tomu v příkladu (16).

- (16) když si je protřela, dívala se ospalýma očima, kde to zastavil *ten* vlak? A já jsem se díval a ona se dívala na mne (SYN2000)

V uvedených pracích o přívlastkovém *ten* se zapomíná na dvě funkce, jež prostředek *ten* může plnit. Jedná se o odstup mluvčího (jehož si však všímá Štícha, 1999, s. 132-133) a o aproximaci vyjádření. ‚Odstup‘ lze charakterizovat jako „subjektivní postoj mluvčího k předmětu řeči, jímž je nějaká osoba, k níž má mluvčí *ten* či onen ‚rozpačitý‘ vztah“ (ibid, s. 132). Jedná se o funkci velmi blízkou expresivitě a emocionalitě; referenty jsou zde však osoby, čili entity, jejichž inherentním znakem je jedinečná určitost. Nemusí se přitom vždy jednat o rozpačitost, ale spíše o distancování se: do popředí se zde dostává původní význam výrazu *ten*, jež ve své demonstrativní funkci odkazuje v porovnání s výrazem *tento* k něčemu vzdálenějšímu.

Srov. následující příklady:

- (17) Totiž mně ho bylo líto, *toho* pana Bašty, a tak jsem mu chtěl dát tu housku (SYN2000)

- (18) přišlo mu velmi podivné, jak se to vlastně stalo, že u *těch* Šternů všechno tak předem uhodl. (SYN2000)

U vlastních jmen známých osobností se spíše než o rozpačitost zpravidla jedná a) o připomenutí známého referenta (srov. příklad (19)), nebo b) o zdůraznění metonymického vztahu pojmenování (viz příklad (20), u něhož spojení *tu muziku* splývá s frází *toho Gotta*):

(19) to divadlo, jak teď už dělaj třeba s *tou* Molavcovou, tak už to není vono (PMK)

(20) tu muziku, tak co, *toho* Gotta? ráda si ho poslechnu (PMK)

Aproximace vyjádření, oproti tomu, spočívá v přiblížení termínu či konceptu. Mluvčí nový pojem uvede pomocí prostředků určení, aby posluchači usnadnil proces vnímání a navodil tak, že posluchač pojem či téma vlastně zná. Doménou tohoto jevu je mluvený jazyk, neboť v psaných textech se čtenáři mohou vracet k určitému bodu promluvy či u něho zůstat; pisatelé oproti tomu mohou užít explicitní konvencionalizované prostředky typu ,tzv.‘. Srov. jejich paralely v mluvených textech:

(21) v dolech, jako u horníků, nebo zedničina asi *ta* diferenciacie je. ale i na těch stavbách už se vobjevují ženy (PMK)

(22) to je vlastně v tom manželství potřeba, jo, tomu, *ta* tolerantnost tam hraje velkou úlohu. protože, dyž ty lidi k sobě (PMK)

Často výraz *ten* v této funkci předcházejí další lexikální prostředky, např. *vlastně*. Spojení *ten* s výrazem *takový* nabývá dokonce povahy frazému, viz příklad (23).

(23) když dosáhnout nákejch lepších výsledků, když nemaj vlasně *takový to* prohloubený vzdělání. ale já mám radši teda *takový to* vzdělání (PMK)

Pojem výplňky je kupř. Schneiderovou definován jako „náhražkové slovo, jež má překlenout určitou mezeru vzniklou neznalostí, nejistotou, hledáním vhodného, přesného výrazu“ (op. cit., s. 34). Proto se s užitím výrazu *ten* ve funkci výplňkové setkáváme pouze v mluvených textech. Její identifikování není vždy zcela jednoznačné, často se totiž navrstvuje či mísí několik funkcí zároveň. O nespornou výplňkovou funkci se však

jedná v příkladu (26), v němž se výplňková slova kumulují, aniž by po obsahové stránce jakkoli obohatila výpověď.

(24) taky ta špinavost a ta bezohlednost *tý* politiky je spíš dělaná pro mužský nó (PMK)

(25) Hamburg líbil mnohem víc než Berlín. Hamburg má přece jenom *to* centrum bez *tý* dopravy (PMK)

(26) bití neuznávám, jo. samozřejmě někdy se stane, kdy teda *toho* třeba svýho syna bych přerazila, jo a někdy se stane (PMK)

Dovršením gramatikalizačního procesu je podle některých jazykovědců (např. Krámský, 1972; srov. o tom Trovesi, 2002, s. 135) užívání ukazovacího zájmena v generičnosti (v níž je původní demonstrativní význam zcela zastřen). I pokud bychom toto stanovisko přijali, lze konstatovat, že v současné mluvené češtině je výraz *ten* u referenta s generickou platností velmi frekventovaný – vyskytuje se v 11,8 % všech dokladů, zatímco v psané češtině prakticky chybí. Srov. následující příklady:

(27) by to žena také dokázala dělat stejně nebo líp než *ten* mužskej. fakt si myslím že je to jedno. jinak myslím, že žena (PMK)

(28) a když to potom srovnám *to* vysoký školství.. tak, co my sme prožili, vlastně všechny změny (PMK)

(29) okamžitě se ee když sou dva stejný uchazeči, tak se dá přednost *tomu* klukovi, protože ten nepude na mateřskou na sedum, pět, osm let (PMK)

Komunikativní funkce lexému *ten* v těchto kontextech jsou různé (kupř. v posledním příkladu se blíží rozlišení či exemplifikaci) a jejich užívání je zatím spíš sporadické, srov.

příklad (27), jenž obsahuje výraz *ten* pouze ve spojení ‚ten mužskej‘, nikoli u výrazu ‚žena‘.

Pro úplnost je třeba uvést i několik částečně lexikalizovaných významů prostředku *ten*, zpravidla značících míru. Význam ‚hodně‘ je charakteristický zejména pro zvolání, srov.:

(30) Mluvalo o tom tenkrát celé město. A *té* krve. Mladý Samuel vlastně opouštěl dílnu, když (SYN2000)

(31) protože já vám mám krámů! Třeba jen *těch* kapesníků! To jsem nikdy netušil, že mám tolik kapesníků. (SYN2000)

V mluvených textech se vedle toho podařilo nalézt doklady, v nichž výraz *ten* slouží pro vyjádření přibližného počtu, podobně jako příslovce ‚asi‘:

(32) rozhodně si pamatuju, že do *těch* patnácti sem vo ničem takovym moc nevěděla, jo, že mě lákalo (PMK)

(33) zlepší tady ňák hned během pěti let, já spíš počítám *těch* deset, patnáct let. takže taková ta éra mého nejlepšího života (PMK)

(34) skutečně v těch základních otázkách sis byla naprosto jistá, že, že v *těch* pětapadesáti pudeš do penze. a teď najednou jistoty jako né a nic (PMK)

Pochopitelně se výše zmíněné funkce často překrývají a ne vždy je možné je důsledně klasifikovat. Vedle toho se setkáváme i s případy zcela neidentifikovatelnými, většinou vzhledem k nedokončení výpovědi, jako tomu je kupř. ve větě *tam na to sere každěj! tendle dědek, já sem nepochopil ten... vubec nechápu, jak může v pět hodin... dyž má bejt v práci* (PMK). Spojení *nějaká ta*, jako např. ve větě *se zaleze do nějakýho kouta po*

nějaký ty slovní potyčce (PMK) má zvláštní funkci, jež bude rozebrána v následujícím oddílu.

Následující tabulka dokumentuje rozdíl ve frekvenci prostředku *ten* v mluvené a psané češtině:

Tabulka 5 Funkce prostředku *ten* v psané vs. mluvené češtině a jejich frekvence

Funkce		SYN2000		PMK	
		výskyt	%	výskyt	%
Něatributivní	zájmeno osobní / ukazovací	768	76,8	633	63,3
	<i>Mezislovní</i>	768	76,8	633	63,3
Atributivní	prostě ukazovací	63	6,3	41	4,1
	obligatorizované ('v tu chvíli')	21	2,1	6	0,6
Atributivní – komunikativní funkce	rozlišovací	13	1,3	23	2,3
	připomínací	45	4,5	51	5,1
	expresivní / emocionální	53	5,3	73	7,3
	odstup	29	2,9	26	2,6
	aproximace vyjádření	-	-	21	2,1
	výplňka	-	-	109	10,9
	<i>Mezivěcné</i>	114	11,4	180	18,0
Lexikalizované	vyjádření míry	8	0,8	13	1,3
Neidentifikovatelné		-	-	4	0,4

Součet	1.000	100	1.000	100
--------	-------	-----	-------	-----

Podle očekávání je atributivní *ten* využíváno s podružnými komunikativními funkcemi především v mluvené češtině, v níž některé funkce (jmenovitě výplňková a aproximace vyjádření) mají výhradní zastoupení. V souvislosti s přesunem domény prostředku *ten* v mluvené češtině pro vyjádření atributu referenta je jeho neatributivní použití v mluvených projevech procentuálně méně zastoupeno.

5.2 Prostředek *nějaký*

Oba dva soupeřící prostředky pro vyjádření neurčitosti v současné češtině, číslovka *jeden* a neurčité zájmeno *nějaký* rozvinutím svých funkcí překročily svůj původní rozsah a posunuly se směrem ke kategorii neurčitého členu. *Nějaký* se liší v tom směru, že může být užito se jmény jak v singuláru, tak plurálu (podobně jako anglická neurčitá zájmena *some / any*).

Tabulka 6 Výskyt lexému *nějaký* a jeho příslušných forem v korpusech

Korpus:	SYN2000	PMIK
	výskytů	výskytů
<i>nějaké</i> a jeho příslušné spisovné formy	46.801	245
<i>nějakej</i> a jeho příslušné nespisovné formy	1.909	361
<i>ňáký</i> a jeho příslušné nespisovné redukované formy	782	2.654
Součet	49.492	3.260

Tabulka 7 potvrzuje hypotézu, že rozsah funkcí výrazu *nějaký* se rozšiřuje, zvláště pak v mluvené češtině. Čísla by měla být interpretována pouze relativně, s ohledem na celkovou frekvenci uvedenou v Tabulce 6. Tak například procentuální podíl determinátoru *nějaký* je zřetelně nižší v případě mluvené češtiny. Nicméně jakožto prostředek, jenž se vyskytuje v mluvené češtině desetkrát častěji, překonává psanou češtinu ve všech svých funkcích.

Tabulka 7 Funkce prostředku *nějaký* v psané vs. mluvené češtině a jejich frekvence

Funkce		SYN2000		PMK		
		vyskyt	%	vyskyt	%	
Determinativní	vyjadřující neurčitost	830	83,0	598	59,8	
	s vlastními jmény	24	2,4	19	1,9	
	konfliktní kolokace	<i>nějaký ten</i>	23	2,3	73	7,3
		<i>každý nějaký</i>	-	-	4	0,4
		<i>někdy takový</i>	15	1,5	76	7,6
<i>Měříšoučet</i>		853	83,3	620	62,0	
Metatextová	Hledání vhodného prostředku, aproximace, „distančování se“	33	3,3	51	5,1	
	uvádění termínů a cizích slov	-	-	28	2,8	
<i>Mlácivoučet</i>		33	3,3	28	2,8	
Denotace	s generickými jmény	-	-	57	5,7	
	jedinečnost	-	-	4	0,4	

Metakategorie	1	2	3	4
Lexikální	24	2,4	10	1,0
Jmenná proforma	42	4,2	28	2,8
Pragmatická	9	0,9	22	2,2
Neidentifikovatelné	-	-	30	3,0
<i>Součet</i>	<i>1.000</i>	<i>100</i>	<i>1.000</i>	<i>100</i>

Původní funkce výrazu *nějaký* má velmi blízko bázové funkci neurčitého členu: vyjadřuje především první zmínku, jako i v následujícím případě:

(35) To je jistě od *nějakého* mého velkého obdivovatele. (SYN2000)

Mluvčí evidentně nemá na mysli konkrétního referenta. Pokud by výraz *nějaký* byl užit pro označení specifičnosti, mluvčí by mohl promluvu dále rozvíjet komentářem, např. *Ten obdivovatel mi posílá květiny každý den.*

Vedle toho může být *nějaký* užit pro uvedení vlastních jmen. V tomto užití může *nějaký* signalizovat, že je ke jménu přistupováno spíše jako k apelativu (kupř. ‚Napoleon‘ v následujícím úryvku expresivně vyjadřuje totéž, co spojení ‚důležitá a vlivná osobnost‘):

(36) Ne že bych si myslel, že jsem *nějaký* Napoleon nebo něco (SYN2000)

Spíše marginálně, je-li užit s konstruovanými vlastními jmény (jako např. neexistující česko-německá federace), se jeho funkce blíží první zmínce:

(37) muselo by zase vzniknout *ňáký* Česko-Německo (PMK)

Uvádí-li však vlastní jméno, může implikovat význam ‚méně důležitá osoba‘ (jako v příkladu (38)). V tomto užití se funkce výrazu *nějaký* posouvá od determinativní k více lexikální (s čímž souvisí mj. i užití slovního přízvuku).

- (38) Čech se nevzruší, dozví-li se, že *nějaký* Dvorak byl ‚americký hudební skladatel‘
(SYN2000)

Pro charakteristiku determinativní hodnoty výrazu *nějaký* si zaslouží pozornost několik konfliktních spojení. Přestože se jedná o frazémy, jejichž význam není dán sumou významů individuálních částí, je pozoruhodné, že vznikly spojením výrazu *nějaký* s prostředkem pro vyjádření určitosti:

- (39) vystoupil hned ze shluku příbuzných *nějaký ten* strejc a řekl (SYN2000)

- (40) zaleze do *nějakého* kouta po *nějaký ty* slovní potyčce (PMK)

Jak je zjevné z příkladu 39, spojení demonstrativa a neurčitého zájmena akcentuje neurčitost referenta a implikuje nespecifičnost. Nicméně, jak lze vyvodit z příkladu (40), determinace má velmi blízko ke kvantifikaci (s níž je v MČ 3 ostatně řazena pod stejnou kategorii identifikace) a někdy může přebírat kvantifikační funkce (s významem ‚více než jeden‘). Poněkud okrajově a pouze v mluvené češtině se *nějaký* může kombinovat se zájmenem *každý*. Spojení zdůrazňuje jedinečnost v celku, jak je zřejmé např. z následujícího příkladu:

- (41) *každá* *ňáká* zábava sebou nese určitou povinnost (PMK)

Současně s vyjadřováním neurčitosti může výraz *nějaký* nabývat další parametry. Metatextová funkce tohoto prostředku by měla být chápána jako výsledek intersubjektifikace původní determinativní funkce tohoto výrazu: mluvčí váže svou pozornost na adresáta (srov. Traugottová, 1995), jako např. v následujících úryvcích:

(42) ustoupila vod *ňákýho* uměleckýho, umělecký funkce díla (PMK)

(43) vakuum není *nějaké* objektivní nic světa (SYN2000)

(44) přichytil při *ňákejch* tedy lumpárnách (PMK)

(45) v televizi v současné době pohádky nejsou *nějaké* něžné (PMK)

V příkladu (42) mluvčí zřejmě hledá výstižné vyjádření, ale zároveň se zdá, že se snaží usnadnit adresátovu recepci: poměrně náročný koncept / termín uvádí za použití determinátoru. Tato funkce výrazu *nějaký* se rozšiřuje i do psané češtiny, zřejmě vzhledem ke svému zvláštnímu sémantickému rysu: je zvláště užitečná v uvádění termínů inventovaných mluvčím, jako je tomu v příkladu (43). Vedle toho může *nějaký* signalizovat distanci mluvčího od užívaného termínu (např. kvůli potencionální nemístnosti). V poslední řadě může mluvčí značit (mj. v ironii apod.) aproximaci vyjádření, jež užívá (v tomto případě se význam výrazu *nějaký* lexikalizuje, slovo může být nahrazeno např. výrazy ‚obzvlášť‘, ‚zcela‘). Metatextové *nějaký* má paralelu v metatextovém *ten*, které se užívá hlavně jako kvotativum, srov. následující výpověď:

(46) ta snadnost tý rozvodovosti vede k *tomu*: „a rozvedu se s tebou“ (PMK)

Jeden z hlavních rozdílů mezi mluveným a psaným jazykem lze nalézt v užití výrazu *nějaký* při pojmové extenzi. Zatímco spisovná čeština dosud nepřipouští užití determinátorů v generičnosti, v mluvené češtině se setkáváme s výpověďmi typu:

(47) život na *nějaký* sídlištní aglomeraci může zkrátka, může zkrátka připomenout (PMK)

Spojení ‚sídlištní aglomeraci‘ je vztaženo na celou skupinu, mluvčí jej však z této skupiny pomocí determinátoru *nějaký* vyčleňuje, aby posluchači usnadnil vizualizaci konkrétního místa spíše než představení si celé kategorie.

Prostředek *nějaký* má i několik částečně lexikalizovaných významů, jež spočívají především ve vyjádření míry (a v mluvené řeči se navíc liší i po intonační stránce). Ty mají často i emotivně-expresivní funkci, jako je tomu v příkladu (48):

(48) To je *nějaké* napití? Vždyť sis cucl jako kojeneček. (SYN2000)

5.3 Prostředek *jeden*

Funkce prostředku *jeden* stojí v porovnání s výrazem *ten* na pokraji odborného zájmu. Je to však právě tento prostředek, u něhož dochází k interakci dvou hlavních aspektů delimitace (podle terminologie MČ 3): vyjadřování určenosti a kvantifikace. Od prostředku *nějaký* se liší formálně v tom, že zpravidla netvoří plurál (v PMK se podařilo tento jev doložit pouze frazeologizovanými spojeními typu *když pořád to budou dělat jedny a ty samý lidi, tak tam bude stejná zášť* či plurálem v neatributivním *ten: a co to je projekt Libris? a jedni prej říkali, né, co to je?*), a sématicky tím, že vyjadřování neurčitosti u něj není primární. Nicméně vzhledem k obecnému trendu doloženému z typologických studií (srov. Davidsová, 2004, s. 531), při němž neurčitý člen vzniká

gramatikalizací číslovky *jeden*, a s přihlédnutím k funkcím, jež v současné češtině vyjadřuje, lze očekávat, že vývoj tohoto prostředku není završen a bude pokračovat.

Již neatributivní *jeden* může vyjadřovat jak prostý počet (což je jeho původní funkce; srov. příklad (49)), tak neurčitost (viz příklad (50), v němž je důležité vyjádření nikoli počtu, ale neurčitosti, srov. jeho nahraditelnost výrazem ‚jakási‘; srov. v této souvislosti i pohádkové formule typu *Byl jednou jeden král*, u nichž výraz *jeden* zjevně značí neurčitost uváděného referenta).

(49) atrapy dvou hradů, z nichž *jeden* se zčásti rozkládá na vodní ploše (SYN2000)

(50) „[...] Je to přesně to, v co jsme doufali,“ *jedna* z ekologických aktivistek před vězením (SYN2000)

I v atributivním užití číslovky *jeden* je častý numerický význam, srov.:

(51) návštěvník u nás dostane za *jednu* marku hodnotu, za kterou by musel v SRN (SYN2000)

(52) Když se rotující pistole nabitá *jednou* kulí zastavila hlavní k němu (SYN2000)

Podobně jako spojení ‚v té době‘ (o němž byla řeč v oddílu 5.1) se setkáváme s obdobnými časovými určeními i u výrazu *jeden*, viz příklad (53):

(53) to sem přímo *jeden* čas zbožňovala (PMK)

Počet *jeden* sám o sobě primárně značí určitost: jedná se pouze o *jeden* doklad daného jevu. To lze vidět na příkladu (54), v němž spojení ‚jeden a ten samý‘ značí totožnost:

(54) když *jednu* a tu samou práci dělají ženy, tak sou míň (PMK)

Vyjádření počtu však nemusí vždy vyjadřovat číslo ‚jeden‘, srov. příklad (55), který značí, že nikoli jeden, nýbrž každý kůň je rychlý.

(55) Proč? Vím přece, že *jeden* kůň umí běhat rychleji než druhý (SYN2000)

(56) dítě je dáno na hlídání *jedné* babičce, druhé babičce, sousedkám (PMK)

V těchto případech se význam výrazu *jeden* blíží neurčitému zájmenu ‚kterýkoli‘, respektive ‚kterýkoli ze dvou‘, jako je tomu v příkladu (56).

Někdy je těžké rozlišit, zda má prostředek blíže ke kvantifikaci, či k determinaci. Tak kupř. v příkladu (57) není zřejmé, zda mluvčí zdůrazňuje počet dílů, které viděla, či zda chce vyjádřit prostou neurčitost:

(57) všichni furt mlátěj a perou.. já sem viděla *jeden* díl. toho jednoho kluka honil takovej velikej (PMK)

(58) já sem ti, představ si, udělal *jednu* zkušenost, ee když byl Ivan malej (PMK)

Pro důkladnější analýzu by bylo zapotřebí znát i zvukovou podobu této promluvy, neboť při vyjádření prosté neurčitosti má výraz *jeden* tendenci ztrácet přízvuk.

Vedle těchto pomezích případů se setkáváme s celou řadou dokladů, v nichž vyjadřování kvantifikace zcela ustoupilo determinativní funkci. Následující příklady tak dokládají vyjadřování prosté neurčitosti výrazem *jeden*.

(59) Byl jednou *jeden* pes. Bydlel v lese, a protože mu tam bylo (SYN2000)

(60) inzerovaných erotických telefonátů jsme namátkou *jeden* vybrali a vytočili určené číslo (SYN2000)

(61) „[...] před několika lety, když na zkoušky přišla *jedna* hodně sklerotická stařenka“

(SYN2000)

(62) prostě chození, prostě.. no.. měli sme *jedno* auto, tak jako tím autem seš hrozně vázanej (PMK)

(63) tu zkušenost teďka, když bydlím jako v *jednom* paneláku, že se tam vopravdu e některý (PMK)

(64) no a když teď máme podnikání, tak *jedna* podnikavá sousedka si udělala hm z garáže (PMK)

S výjimkou příkladu (64) je zde patrný ještě jeden rys: k využití determinativního *jeden* dochází v závislosti na aktuálním členění větě, neboť prostředek *jeden* se vyskytuje v rématu, spíše okrajově pak v pozici tématu (více k aktuálnímu členění viz oddíl 4.3).

Skutečnost, že se vyjadřování neurčitosti číslovkou *jeden* blíží prostředku *nějaký* (a původní kvantifikační rys tak mizí), velmi dobře dokládá příklad (65):

(65) domluvit ty lidi, který pracujou v tom *jednom*.. ňákym.., v jedný kanceláři třeba (PMK)

V porovnání s prostředkem *nějaký* je však nutno konstatovat, že rozsah funkcí, jež lexém *jeden* má, je poněkud omezenější. Rovněž jeho výskyt v generických kontextech je prakticky nulový. Hovoří-li se přesto o objektu, jenž spíše než k jednotlivému objektu vymezuje obecný význam celé kategorie příslušných objektů, *jeden* obsahuje rys jisté exemplifikace, prototypičnosti, lhostejnosti ‚který‘. K tomu srov. příklad (66).

(66) určitě ve městě v jednom paneláku, na *jedný* chodbě, kolikrát neznáte sousedy, dežto
(PMK)

Podobně i v komunikativních funkcích je výraz *jeden* poměrně málo zastoupen (toto užší spektrum funkcí však neprotiřečí jeho vývoji jako prostředku vyjadřování neurčitosti). Za zmínku stojí především vyjadřování emfáze a citovosti: kromě frazémů typu „protože zoubky měl teda *jedna* báseň“ (PMK) slouží pro zdůraznění, zcela zjevně ve zvoláních, jako je tomu v příkladu (67).

(67) „[...] poldy a říct jim, žes mě znásilnil. Ty *jeden* dědku sprostěj.“ Děkala si jenom legraci (SYN2000)

Jak je patrné z následujícího přehledu, atributivní funkce lexému *jeden* jsou zastoupeny v psané a mluvené češtině poměrně rovnoměrně (narozdíl od atributivních funkcí výrazu *ten*). Frekvence determinativního *jeden* se však od svého numerického protějšku liší: zatímco numerický význam je častější v psaných textech, v mluvené češtině je výraz *jeden* pro značení určení více než dvakrát častější.

Tabulka 8 Funkce prostředku *jeden* v psané vs. mluvené češtině a jejich frekvence

Funkce	SYN2000		PMK	
	výskyt	v %	výskyt	v %
Neatributivní	106	53,0	109	54,5
Atributivní	106	53,0	109	54,5

A. Identifikovatelné	numerický význam	83	41,5	65	32,5
	determinativní význam	10	5,0	21	10,5
	emfatické / emocionální	1	0,5	1	0,5
<i>Mezisoučet</i>		<i>94</i>	<i>47,0</i>	<i>87</i>	<i>43,5</i>
Neidentifikovatelné		-	-	4	2
<i>Součet</i>		<i>200</i>	<i>100</i>	<i>200</i>	<i>100</i>

6. Kontrastivní pohled na kategorii určenosti v angličtině a češtině

Pro srovnání jazyka, v němž probíhají u kategorie determinace posuny, s jazykem, v němž je tato kategorie pevně gramatikalizována v podobě členů, může být tradiční rozlišení referenčních typů (založené v předkládané práci na Quirkovi a kol., 1985, s. 253-296) základní osnovou pro paralelní zvážení hlavních rysů. Abych toto doložil reálnými jazykovými daty, příklady v Tabulce 4 a 5 byly vzaty z brněnského paralelního česko-anglického korpusu Kačenka, jmenovitě z Kiplingovy knihy *Mauglí* a jejích dvou českých překladů (doplňující příklady z Quirka, 1985, a jejich české překlady jsou uvedeny v závorce; pomlčka značí, že se prostředek v dané funkci nevyskytuje / nemusí vyskytovat).

Tabulka 9 Typy reference u určitých počítatelných jmen (klasifikace podle Quirka a kol., 1985)

Typ reference	angličtina	spisovná čeština
Situační – bezprostřední	the as the boy lay between <i>the big fore paws</i> (<i>The roses are very beautiful</i> (said in a garden).)	ten / - Chlapec mu zůstal ležet mezi <i>předními tlapami</i> (<i>Ty růže jsou ale krásné.</i>)
Situační – širší kontext	the and <i>the moon</i> shone into the mouth of the cave	- a <i>měsíc</i> svítil do ústí jeskyně
Anaforická – přímá	the Mowgli recited the day's lesson to Baloo. <i>The boy</i> could climb almost as well as he could swim	- / ten Mauglí odříkával Balóvi svou denní lekci. <i>Chlapec</i> dovedl téměř stejně dobře šplhat jako plavat

Anaforická – nepřímá	the spread out his paws one after the other to get rid of the sleepy feeling in <i>the tips</i> .	- jednu po druhé natáhl tlapy, aby ze špiček zahnal ospalost.
Kataforická	the By <i>the Law</i> of the Jungle rejoicing in <i>the mischief</i> that he had made	- / ten Podle <i>zákona</i> džungle raduje se z <i>nepřechy</i> , kterou ztropil
Sporadická	the (My sister goes to <i>the theatre</i> every month.)	- (Moje sestra chodí každý měsíc do <i>divadla</i> .)
Logická	the during <i>the next moon</i> for madness is <i>the most disgraceful</i> thing that can overtake a wild creature	- v <i>nastávajícím</i> měsíci neboť šílenost jest <i>nejhanebnější</i> věcí, které může divoký tvor propadnouti

Jak je patrné z tabulky, u většiny referenčních typů spisovná čeština nedisponuje žádnými gramatickými prostředky určení, jež by odpovídaly anglickému určitému členu. Determinátor *ten* se ve spisovné češtině zpravidla neužívá v případě čtyř typů určité reference (tj. situační – širší kontext, anaforické – nepřímé, kataforické a sporadické). Výraz *ten* může být užit jen za zvláštních podmínek, jako např. ve zvolání typu *Ta naše republika se stává smetištěm* nebo *To slunce ale hřeje*, v nichž funkce výrazu *ten* není ani determinativní, ani demonstrativní, ale emotivní (vyjadřuje jisté stanovisko – podráždění, údiv atp.). Tento vývoj výrazu *ten* je považován za přijatelný pro spisovný jazyk: zatímco užití typu *protože dřív za toho minulého režimu* je v současné spisovné češtině hodnoceno jako nepřijatelné (určitost je již implikována ve slově *minulý*), emotivní *ten* se do spisovného jazyka dostalo, neboť pragmaticky obohacuje výpověď.

Prostředek *ten* je v češtině často užívaný pro odkazování k objektu v bezprostřední situaci, přičemž deiktický význam je v tomto kontextu neoddiskutovatelný (rovněž v angličtině se v tomto ohledu dostává do popředí deiktický původ určitého členu). Mluvníci jej užívají ve výpovědích jako *Ty růže jsou ale krásné!* (The roses are very beautiful!), aby explicitně vztáhli výpověď k jejímu objektu. Prostředek *ten* může rovněž mít funkci substantivní proformy ve frázích typu *Ze třech zdejších novin jsou tyto (ty) nejlepší* (Of the three newspapers in this city, this is *the best*), v nichž jeho funkce nemá nic společného s logickou referencí. Rovněž spojení *ten samý*, ‚the same‘ by mělo být chápáno jako lexikalizovaná jednotka a ne jako logická reference, srov. *To je ta samá kniha jako ta, o které jsme hovořili* (It is the same book as the one we talked about).

Omezený rozsah ukazovacího *ten* ve spisovné češtině s ohledem na vyjadřování funkcí srovnatelných s anglickými členy je nejzjevnější ve sféře denotace (u Quirka a kol., 1985, označované jako generická reference), v níž chybí. Demonstrativum se plně negramatikalizovalo, stále navozuje své pronominální rysy ‚odkazování k určité entitě‘, a nemůže být tedy užito při extenzi výrazu. Angličtina, oproti tomu, vyžaduje v těchto případech členy, v generičnosti se přitom uplatňují určitý, neurčitý i nulový člen (následovaný plurálem), mj. s různou stylovou platností

V nespisovné češtině se vyskytuje výraz *ten* i v typech reference, v níž ve spisovné češtině chybí. Je užíván kupříkladu pro sporadickou referenci: *Radši du do toho lesa i než do toho kina nebo divadla*. Prostředek *ten* evidentně neodkazuje k určitému kinu, což potvrzuje skutečnost, že v těchto případech již není demonstrativem. Velmi nadměrné je

užívání výrazu *ten* v případech situační a anaforické reference. Pro názornost je možno uvést doklady z PMK:

(68) protože dřív za *toho* minulýho režimu em za *těch* komunistů (PMK)

(69) nemaj radost z toho, z *tech* neúspěchů *tech* vostatných (PMK)

Zatímco ve spisovné češtině by se mluvčí užití výrazu *ten* stále ještě vyvarovali, nespisovná čeština ho využívá do značné míry ve všech referenčních typech. Nejčastěji odkazuje ke kontextu, jehož znalost může být sdílena mluvčím i posluchačem (jako je tomu v příkladu (68)), nebo nikoli (viz příklad (69)).

Kromě oblasti reference je *ten* rovněž užíváno při extenzi pojmu v mluvené češtině (zatímco v psaném materiálu se žádný doklad tohoto jevu nepodařilo nalézt), jako tomu je v následujícím úryvku:

(70) vždycky tady spíš dostane přednost muž než *ta* žena, i když třeba mají stejné vzdělání (PMK)

V psané češtině se pisatelé podobného užití výrazu *ten* vyvarují, neboť nenese žádnou sémanticky relevantní funkci, deixe navíc zcela chybí. V mluveném jazyce je jeho funkce intersubjektivní: mluvčí usnadňuje adresátovu recepci tím, že přenáší jeho pozornost na konkrétní předmět a ne na celou třídu. Sporadická povaha užití *ten* v této funkci může být demonstrována na stejném příkladu: zatímco výraz *žena* je uveden determinátorem, slovu *muž*, ač se jedná o sémantický protiklad, nepředchází determinátor.

Tabulka 10 Typy reference u neurčitých počítatelných jmen (klasifikace podle Quirka a kol., 1985; doplňující příklady z Duškové, 1994, s. 72-73, uvedeny v závorce)

Typ reference	angličtina	spisovná čeština
První zmínka	a(n) There was a chorus of deep growls, and <i>a young wolf</i> in his fourth year flung back Shere Khan's question to Akela, and <i>a young seal</i> about his own age said	nějaký / jeden / - Sborem hluboce zamručeli a <i>nějaký čtyřletý vlk</i> opakoval Akélovi Šer Chánovu otázku, a mladý <i>jeden lachtan</i> jeho věku řekl / <i>nějaký</i> stejně starý <i>lachtánek</i> mu namítl
Numerická	a(n) "Very good," he said, "if you do happen to have <i>an extra joint</i> in your front flipper you needn't show off so."	jeden / - / (nějaký) „Dobrá,“ řekl. „Když už máte v předních ploutvích <i>jeden kloub</i> navíc, proto se nemusíte tolik naparovat.“ / „Máte-li náhodou o <i>nějaký zvláštní kloub</i> ve svých předních ploutvích více, nemusíte se tím tak chlubit.“
Specifická	a(n) (I'd like to invite <i>an actress</i> , but my wife does not like her.) (There was <i>a railway accident</i> near Prague last night. The cause of the accident is being investigated.)	jeden / - / (nějaký) (Chci pozvat <i>jednu herečku</i> , ale moje žena ji nemá ráda.) (Včera v noci došlo u Prahy k <i>železniční nehodě</i> . Příčina nehody se vyšetřuje.)
Nespecifická	a(n) and now and again <i>a senior wolf</i> would go quietly up to a cub, look at him carefully (I want to invite <i>an actress</i> . Can you suggest one?)	nějaký / - / (jeden) jen chvílemi přistoupil k mládčeti <i>nějaký starší vlk</i> , pozorně si je prohlédl (Chci pozvat <i>nějakou herečku</i> . Můžete mi nějakou navrhnout?)

V protikladu k vyjadřování určitosti využívá spisovná čeština determinátory do velké míry v případě neurčité reference (ačkoli jejich užití není na syntaktické rovině obligatorní). Rozdíl mezi *jeden* a *nějaký* je využit v tom smyslu, že *jeden* označuje specifičnost a *nějaký* nespecifičnost (ačkoli tento obecný mechanismus není systematicky

dodržen). Narozdíl od angličtiny, v níž gramatické prostředky pro rozlišení mezi specifickou a nespecifickou neurčitou referencí chybí (až na perifrastická vyjádření typu ‚some book or other‘), české výpovědi jsou v tomto ohledu povětšinou jednoznačné. Anglická věta *I'd like to invite an actress* umožňuje dvě interpretace: mluvčí má na mysli konkrétní herečku, nebo chce pozvat herečku jemu neznámou. Čeští mluvčí by zvolili výraz *jeden* v prvním a *nějaký* v druhém případě.

7. Závěrečné poznámky a perspektiva gramatikalizace

Zdá se, že změny probíhající ve vyjadřování kategorie určenosti v češtině dokládají všechny hlavní teze teorie gramatikalizace: zvláště v mluveném jazyce, jenž manifestuje jazykové změny dříve než psaný jazyk, se frekvence těchto prostředků určenosti dostala velmi vysoko, fonetická forma se pozměnila, *ten*, *nějaký* a *jeden* ztrácejí v jistých kontextech své původní funkce, nabývají funkce nové (mj. metatextovou, pragmatickou a emotivní) a tyto prostředky určenosti začínají být užívány nejen v referenci, ale i v denotaci, podobně jako členy v angličtině. Zatímco *ten*, *nějaký* a *jeden* je v mluvené češtině užíváno v podstatě ve všech referenčních funkcích, ve spisovném jazyce existují četná omezení, jež zabraňují, aby zmíněné výrazy rozšířily rozsah svých funkcí.

Ačkoli je užití determinátorů v češtině stále poněkud sporadické, tento proces v mluvené češtině v současné době povážlivě postoupil. Přesto by bylo prozatím poněkud předčasné vyřknout soud, že toto nové užívání determinátorů se vyvine v obligatorní kategorii, jelikož strukturní jazykový typ a přísná omezení v psané spisovné češtině jednájí proti faktorům, které řídí jazykovou změnu. Je však pozoruhodné, že povaha aktuálního členění v mluvené češtině přestává být spolehlivým prostředkem vyjadřování určenosti, a proto zaznamenáváme v současné mluvené češtině vývoj u explicitních prostředků *ten*, *nějaký* a *jeden*.

Částečná gramatikalizace ukazovacího zájmena *ten*, neurčitého zájmena *nějaký* a číslovky *jeden* na členy poukazuje na to, že tento proces v psané češtině není v pokročilém stádiu, přesto však může postoupit dále, pokud bude doprovázen dalšími

typologickými změnami. V současném stavu se gramatický systém češtiny dokáže obejít bez kategorie členů, alespoň ve spisovné varietě, v níž se dodržují pravidla komunikativního dynamizmu a patřičné přidělení určitého či neurčitého statusu referenta je tak zajištěno.

KLÍČOVÁ SLOVA

determinace – určení – ne/určitost

reference / denotace

determinátor

gramatikalizace

určitý / neurčitý člen

SUMMARY

The ongoing changes in the category of identification in contemporary standard and nonstandard Czech

While the category of in/definiteness in Czech and other Slavonic languages (except Bulgarian and Macedonian, cf. Corbett – Comrie, 2002) is not expressed by articles, the present paper is concerned with the observation that in contemporary spoken non-standard Czech a) the demonstrative pronoun *ten* is developing functions of a definite article, and b) the indefinite pronoun *nějaký* is developing functions of an indefinite article (alongside with the numeral *jeden*). On the basis of quantitative analysis, I will demonstrate that this development is ongoing predominantly in spoken non-standard Czech, in which speakers mark identification even if it is obvious from other means (e.g. functional sentence perspective), whereas in standard Czech this tendency is still avoided.

Methodologically this paper starts from grammaticalisation theory, according to which frequently used expressions are in certain contexts syntactically and morphologically reanalyzed, and after having grammaticalised, they continue to develop new grammatical functions (cf. Traugott 1995). The general trend in the field of grammaticalisation is that new means are first very productive in spoken language and pervade standard language only after that. As will be shown later, the development of *ten / nějaký* in Czech is at a stage in which these expressions are highly frequent in spoken language, but still rather avoided in writing. Nevertheless, the spoken language alone clearly manifests a number of features of ongoing grammaticalisation: together with increasing frequency, *ten / nějaký* manifest decategorialisation (cf. the loss of deictic function of *ten* in certain contexts), broadening scope of functions, and weakening of pronunciation (all of these phenomena will be discussed in detail in the following chapters).

The analysis will be based both on standard and non-standard Czech, because the two varieties reveal different trends. The constraints in written standard language for adopting the development in the determiner system may be found in the interaction between

explicit means of expressing identification (e.g. denotators) with implicit means (theme and rheme structuring). Since the nature of identification is obvious from other means, the presence of determiners would often be redundant. In non-standard Czech, by contrast, implicit means no longer seem to convey identification securely, and determiners in the form of demonstrative *ten* and indefinite pronoun *nějaký* / numeral *jeden* are utilized by speakers to clearly mark in/definiteness.

The aim of this paper is to investigate the distribution and functions of these means of identification in both the written and spoken mode, in comparison to English, in which the category of articles has been firmly grammaticalised. This should provide further feedback to our understanding of the grammaticalisation and decategorialisation process going on in present-day Czech.

Some preliminaries

The present study is based on findings from the Corpus of Synchronic Czech (henceforth referred to by its official abbreviation SYN2000), which contains 100,000,000 words dating mostly from between 1990 and 1999, as well as from the Corpus of Prague Spoken Czech (henceforth PMK), which amounts to 674,992 words and covers a similar period from 1988 through 1996. The former contains written and mostly standard Czech (non-standard language is represented more or less only in literary writings), while the data in the latter corpus is spoken non-standard Czech, regionally bound to Prague Czech, as the most influential variety for the development of non-standard language (due to its position in TV shows, literary writings, etc.).

The data for my analysis are based on four subcorpora, each amounting to 1,000 random occurrences of *ten* / *nějaký* (together with their inflected forms) in SYN2000 and PMK. *Ten* is represented by its 16 inflected standard and 4 non-standard forms; *nějaký* covers 12 standard, 9 non-standard, and 16 non-standard reduced forms. All of the inflected forms are included according to their frequency: for example, while the nominative masc. / accusative masc. inanim. sg. *nějaký* amounts to 209 instances, the marginal instrumental pl. is represented by only 8 examples. In counting the frequencies, the ambiguity to be

dismissed (e.g. the form *ty* is homonymous for plural fem. of *ten*, and personal pronoun meaning ‘you’) has been calculated on the analysis of 100 randomly chosen items.

The corresponding examples to demonstrate types of denotation in standard Czech as compared to English (Table 4 and 5) were taken from Kačenka, a parallel corpus of English and Czech texts, specifically from Kipling’s *Mowgli* and its two Czech translations. The situation in English has been investigated in Collins Wordbanks Online (56,000,000 words).

General account of in/definiteness and grammaticalisation of articles

The sphere of definiteness and indefiniteness represents an important means for delimiting an extralingual situation. In order to function in communication, the sentence structure has to convey not only a certain proposition, it must also delimit a situation to which the utterance is related, i.e. it has to be modified appropriately. In this respect, language operates on two levels: a) it creates abstract entities; b) it relates these abstract entities to concrete extralingual phenomena. Language is constructed in such a way that it enables a situationally-unbound sentence structure to be related to a particular extralingual reality. For instance, the phrase *the lovely place* can function in communication only after it has been related to a specific object. However, the phrase itself is merely an abstract linguistic unit, which the speakers can use to relate to any place. A generally accepted distinction (e.g. Hlavsa, 1975) is that the relation of a linguistic expression to its object can be of a twofold nature: the lexical unit is related to the whole group of objects on the basis of their common meaning (designation), or the respective unit is related to the concrete object (denotation). The former relation establishes the *intension* of a linguistic expression, the latter its *extension*. For example, the entries in a dictionary invariably describe the intension of the lexical unit in question, i.e. what the unit designates, while the examples in this study taken from corpora build on the extension of the unit, revealing how the users use the unit in communication.

To delimit a situation, languages utilize various means, ranging from implicit (cf. functional sentence perspective as described below) to explicit means (articles).

Languages may evolve – usually in a span of centuries – towards a stronger manifestation of the tendency to explicitly mark in/definiteness, as has been the case for English, Dutch, German, French and many other languages. This phenomenon is not necessarily bound to a certain structural language type, as can be demonstrated by the example of contemporary (spoken) Mandarin Chinese, in which numeral-classifiers *yige* and *nage* begin to function as articles (cf. Huang 1999, Liu 2005).

As Davidse (2004) notes, with reference to typological and diachronic studies, determiners may develop new uses via shifts from absolute quantifier to indefinite article, and from demonstrative to definite article. This applies not only to the aforementioned languages, but also to Czech, in which the demonstrative pronoun *ten* (meaning ‘this’) acquires functions of definite article, and numeral *jeden* (one) begins to serve the function of marking indefiniteness, together with the indefinite pronoun *nějaký*.

Similar to Chinese linguistics, in which traditional grammarians have not captured the evolving category of articles and the shift was brought to attention no more than a few years ago, this phenomenon has evaded description in Czech linguistics (cf. the statement in academic grammar (Daneš et al., 1987: 387) “Expressing definiteness is not obligatory in Czech”). The most detailed treatment, Hlavsa 1975, investigates the situation solely in standard Czech (which differs fundamentally from non-standard language, as described here).

The role of frequency

As Bybee argues in great detail (2003), frequency plays a crucial role in grammaticalisation theory: higher frequency accounts for prosodic and semantic changes. As has been anticipated, expressing in/definiteness in spoken and written Czech reveals a fundamental difference in the frequency of the determiners *ten / nějaký*, as reflected by the following corpus findings.

Table 1 Frequency of expression *ten* / definite article *the* in corpora

Corpus	size of corpus	occurrence of <i>ten / the</i>	in %	each x th word is <i>ten / the</i>
--------	----------------	--------------------------------	------	---

Corpus	size of corpus	occurrence of <i>ten</i>	in %	rank
SYN2000	100.000.000	1,094,846	1.09%	91 st
PMK	674.992	51,838	7.68%	13 th
Collins	56.000.000	2,872,094	5.13%	19.5 th

Table 2 Frequency of expression *nějaký* / indefinite article *a(n)* in corpora

Corpus	size of corpus	occurrence of <i>nějaký</i> / <i>a(n)</i>	in %	each x th word is <i>nějaký</i> / <i>a(n)</i>
SYN2000	100.000.000	49,492	0.05%	2021 st
PMK	674.992	3,260	0.48%	207 th
Collins	56.000.000	1,396,880	2.49%	40 th

On the basis of a large amount of data, it is shown that the frequency of *ten* in spoken Czech is seven times higher than in written language, and the expression *nějaký* is even ten times more frequent in the spoken variety than in writing. This supports the hypothesis of ongoing grammaticalisation in contemporary Czech: new means are first very productive in spoken language (due to the smaller degree of its formality), and it is only from there that they may spread to written language.

English, in which the category of articles is firmly grammaticalised, provides a good parallel to interpret the figures for Czech in tables 1 and 2. According to Kučera – Francis (1967), the definite article in English is the most frequent word, while the indefinite article ranks fourth in terms of frequency. In my findings, based on Collins Wordbanks Online, the definite article *the* represents 5.13%, and the indefinite article *a(n)* 2.49% of the 56,000,000 word corpus.

The higher frequency of *ten* in spoken Czech compared to the English definite article can be explained by the fact that the scope of its functions is broader (including the demonstrative function), and in its newly establishing identifying function it leads to frequent overgeneralisations. According to a frequency dictionary from 1960s (Jelínek,

Bečka, Těšitelová, 1961), *ten* was the third most frequent word in written Czech. In spoken contemporary Czech, as evident from Table 2, it seems to be the most frequent word, covering 7.68% of all the data.

The frequency of the indefinite article in English is more than twice lower compared to the definite article: no more than one in forty words is an indefinite article. In Czech, *nějaký* occurs even five times less often than the indefinite article in English, which can be accounted for the fact that it is only one of the crucial means for marking indefiniteness (together with the numeral *jeden*, one). In any case, it is still ten times more common in spoken language than in the written variety, which again points to the ongoing grammaticalisation: it can be used in more contexts, the scope of its functions broadens.

The variable frequency between non-standard *nějakej* and its reduced forms is illustrated in the following chapter.

Prosodic change and the weakening of pronunciation

Higher frequency of the evolving means typically results in its phonetic weakening. Compare for instance Old English numeral *ān* and the demonstrative of weaker deixis *sēo* with their modern counterparts, articles *a(n)* and *the*. In contemporary Czech this feature is also very dominant with the following trends:

Ten as a monosyllabic word (disyllabic only in a few inflected forms) already fulfils the criterion of a phonetically weak form, i.e. its phonetic development is no more subject to change. The only exception is word stress, for *ten* appears to be unstressed in its determinative function. In spoken Czech, the instrumental case of masculine and neuter is reduced from *tím* to *tim* in 86.7% cases. However, this is a general phonetic trend applying to all endings *-ím* with no significance to grammaticalisation of this expression.

Nějaký in its determinative function is typically unstressed as well. Moreover, as a trisyllabic word it undergoes a serious reduction: while in written language it keeps all its

syllables in 98.4% cases (the remaining 1.6% being mostly an imitation of spoken language in fiction), in spoken Czech it is reduced to *ňáký* (and respective inflected forms) in 81.5% cases, as indicated in Table 3.

Table 3 Frequency of full and reduced forms of *nějaký* in corpora

Corpus:	SYN2000	PMK
	occurrences	occurrences
<i>nějaký</i> and its full forms	48,710	606
<i>ňáký</i> and its reduced forms	782	2,654
Total	49,492	3,260

Jeden has evolved in a similar way with respect to its word stress: while it is stressed in its original numeric meaning, in the newly acquired determinative function it bears no stress. Sometimes only spoken language can disambiguate which function of *jeden* the speaker had in mind: for instance, the utterance *Chytil jednoho motýla* will be interpreted as ‘He caught (only) one butterfly’ if *jeden* is stressed, and as ‘He caught a (/some) butterfly’ if *jeden* is unstressed, functioning as a determiner. As a disyllabic word, *jeden* does not undergo any other formal reduction: the second syllable contains an ending crucial for the assignment of syntactic role. Similar to the instrumental of *ten*, the form *jedním* is typically shortened to *jedním* in spoken language.

Explicit and implicit means of expressing in/definiteness

In Czech, identification can be expressed both implicitly (mostly by means of functional sentence perspective), and explicitly. Explicit expression of identification involves three major means: the demonstrative pronoun *ten* (with various forms for gender and case) for definiteness, and indefinite pronoun *nějaký* together with numeral *jeden* (with respective forms) for indefiniteness.

As Skalička (1951) describes in large detail, Czech is prevalingly a synthetic language with a high degree of inflection. Whereas in English categories such as person, number,

tense and mood have to be expressed analytically, Czech usually incorporates them within a form of a single finite verb (for instance the English phrase *they will die* is translated by a single word *umřou*). Endings help mark the syntactic role (e.g. distinction between subject and object).

The structural type of Czech thus gives speakers the possibility of changing the word order, which is utilized for the sake of communicative dynamism. Speakers typically form utterances by placing contextually bound element towards the beginning, which anticipates new information placed usually at the end, i.e., their utterances proceed from a smaller to a higher degree of communicative dynamism (cf. Daneš, 1974).

The assumption is that the principle of functional sentence perspective is observed in contemporary written Czech, and that thus the correct identification is attained. Spoken language, on the other hand, operates with other means of expressing functional sentence perspective (as discussed by Firbas 1992), and the expression of identification may reveal different trends.

To reveal how the ordering itself helps the reader / listener classify the objects as definite or indefinite, the following example (taken from Hlavsa, 1975: 70) demonstrates the relation between functional sentence perspective and identification:

(1) V tu chvíli se vynořil z vody za člunem černý Mlok. (K. Čapek, War with Newts.)

The theme contains elements known from the context (water, boat) and therefore definite in nature, while the rheme introduces a new, indefinite object – a newt. As is evident, the ordering of phrases itself helps to elicit the nature of identification. English, on the other hand, has no such textual means; the identification has to be implied by the use of articles, as in the English equivalent:

(2) Just then a black Newt emerged from *the* water behind *the* boat.

All sentences however do not adhere to this general pattern. Especially in spoken Czech we often encounter the usage of expression *ten* in the position of theme, and *nějaký* in rheme, even when principles of functional sentence perspective are observed; cf the following examples:

(3) teď najednou vypluje z toho ruka, jo, a potom střih a von je u *ňákýko* doktora a je celej zafačovanej, teď *ten* doktor ho vodmotává a strašně se bojí (PMK)

now suddenly a hand comes out of that, yeah, and then he's at a doctor's, and he's all in a bandage, now the doctor puts the bandage off and is all scared

(4) aby prostě si nemusel sednout třeba k tý učebnici a, a studovat si *nějaký* nový slovíčka, jazyk, cokoliv (PMK)

so that he didn't have to simply take a text book and and study some new vocabulary, language, whatever

This suggests that the position of theme is not felt to reliably convey a new piece of information, and therefore explicit means of identification are utilized.

The use of determiners is also firmly bound to the principles of textual cohesion (cf. Halliday – Hasan, 1976). The speakers use referential cohesive ties expressing definiteness, as in the following example:

(5) Měl jsi tady návštěvu, když jsi byl pryč, *nějakou* starou paní s malou holčičkou. *Ta* paní mi byla trochu povědomá.

There were callers for you while you were out, an old lady with a little girl. The lady looked vaguely familiar.

It is noteworthy that the demonstrative pronoun *ta* is not used to attain an adequate interpretation, as there is only one lady to be referred to. Interestingly, some degree of cohesion is achieved by repeating the lexical unit *lady*, but still the referential demonstrative pronoun marks the relation between the contextual novelty of *nějakou starou paní* and anaphoric *ta paní*, additionally attaining cohesion.

However, if cohesion resides in collocation, to use Halliday and Hasan's (1976) terminology, the use of means expressing definiteness is rather superfluous, as in the following passage:

(6) Mají syna a dceru. Syn studuje lékařství, dcera práva.

They have a son and a daughter. The son studies medicine, the daughter reads law.

In a parallel structure employing collocation, however, the denotator would be used, as in *Mají služku a zahradníka. Ta služka se mi zdá trochu povědomá, toho zahradníka vůbec*

neznám (They have a maid and a gardener. The maid looks vaguely familiar, the gardener is a complete stranger to me).

A contrastive view of reference in English and Czech

To compare a language in which the category of determiners undergoes multiple shifts to a language in which the corresponding category is firmly grammaticalised in the form of articles, the traditional reference types (based on Quirk et al., 1985: 253-296) provide a good guideline to consider all major types separately. To demonstrate this with real language data, the examples in Table 4 and 5 have been taken from the English-Czech parallel corpus, namely from Kipling's *Mowgli* (additional examples from Quirk, 1985, and their Czech translation are in brackets).

Table 4 Types of denotation in definite countable nouns (classification from Quirk et al., 1985)

Types of denotation	English	Standard Czech
Situational – immediate	the as the boy lay between <i>the big fore paws</i> (<i>The roses</i> are very beautiful (said in a garden).)	ten / - Chlapec mu zůstal ležet mezi <i>předními tlapami</i> (<i>Ty říže</i> jsou ale krásné.)
Situational – larger context	the and <i>the moon</i> shone into the mouth of the cave	- a <i>měsíc</i> svítil do ústí jeskyně
Anaphoric – direct	the Mowgli recited the day's lesson to Baloo. <i>The boy</i> could climb almost as well as he could swim	- / ten Mauglí odříkával Ballovi svou denní lekci. <i>Chlapec</i> dovedl téměř stejně dobře špihat jako plovati
Anaphoric – indirect	the spread out his paws one after the other to get rid of the sleepy feeling in <i>the tips</i> .	- jednu po druhé natáhl tlapy, aby ze <i>špiček</i> zahnal ospalost.
Cataphoric	the By <i>the Law</i> of the Jungle rejoicing in <i>the mischief</i> that he had made	- Podle <i>zákona</i> džungle raduje se z <i>nepřechy</i> , kterou ztropil
Sporadic	the (My sister goes to <i>the theatre</i> every	- (Moje sestra chodí každý měsíc do

	month.)	divadla.)
Logical	the during <i>the next</i> moon for madness is <i>the most disgraceful</i> thing that can overtake a wild creature	- v <i>nastávajícím</i> měsíci neboť šílenost je <i>nejhaněbnější</i> věcí, které může divoký tvor propadnouti

As we can see from the table, for the majority of referential types standard Czech provides no grammatical means of identification corresponding to the definite article in English. Typically, no denotator is used in the case of four types of definite non-generic reference (i.e. situational – larger context, anaphoric – indirect, cataphoric and sporadic) in standard Czech. The denotator *ten* can be used only under special circumstances, as in the exclamation *Ten premiér to snad nemyslí vážně!* (The Prime minister cannot be serious), or the utterance *To slunce ale hřeje* (It is warm, literally ‘The sun glows’), in both of which the function of *ten* is neither determinative nor demonstrative, but emotive (expressing a certain attitude - irritation, astonishment, etc.). This development of *ten*, despite the high degree of subjectification, is considered acceptable for standard language: whereas a non-standard phrase such as *protože dřív za toho minulýho režimu* (because in earlier days, during *the* previous regime) is avoided in standard Czech (definiteness is already implied in *minulý*, previous), no objection can be raised against emotive *ten*, which pragmatically enriches the utterance.

Generally speaking, no denotator is used in these instances even for the sake of cohesion. Sometimes, as in the case of cataphora, the structure itself excludes usage of a denotator. For instance, phrases such as *dívky, které támhle sedí* (the girls sitting over there) never take a denotator in order to signal cataphora.

On the other hand, *ten* is frequently used in Czech to denote an object in its immediate situation, but the deictic meaning is in this context unarguable (in English, the deictic origin of the definite article comes to the fore too). For example, speakers use it in utterances such as *Ty růže jsou ale krásné!* (The roses are very beautiful!) to explicitly link the sentence to its object. *Ten* can also function as a substantive proform in phrases such as *Ze třech zdejších novin jsou tyto (ty) nejlepší* (Of the three newspapers in this city, this is *the best*), in which it has nothing to do with logical reference. The

combination *ten samý*, ‘the same’, should be regarded as a lexicalised unit rather than as logical reference. cf. *To je ta samá kniha jako ta, o které jsme hovořili* (It is *the same* book as the one we talked about).

The limited scope of the demonstrative *ten* in standard Czech with respect to expressing functions comparable to English articles can best be seen in the sphere of generic reference, in which it is missing. The demonstrative has not grammaticalised fully, it still evokes its pronominal features, “pointing towards some entity”, not designating a category. English, on the other hand, requires articles in these instances, and employs the difference between definite, indefinite and zero article (followed by a plural) for generic reference, among other things, to mark the register.

As for non-standard Czech the expression *ten* appears in other types of reference as well. It is used for instance for sporadic reference: *Radši du do toho lesa i než do toho kina nebo divadla* (I even prefer going to *the* wood to going to *the* cinema or theatre). The word *ten* clearly does not point to any particular cinema, which proves the fact that it is no longer a demonstrative in these instances. Very abundant is the usage of *ten* in cases of situational and anaphoric reference. To demonstrate it, following examples were taken from the Corpus of Prague Spoken Czech:

(7) protože dřív za *toho* minulýho režimu em za *těch* komunistů (PMK)

‘coz in earlier days, during *the* previous regime, ehm during *the* communism

(8) nemaj radost z toho, z *tech* neúspěchů *tech* vostatních (PMK)

(it doesn’t make them happy, *the* failing of *the* others)

While in standard language the expression *ten* would still be avoided, non-standard Czech employs it to a great extent in all referential types. Most often it refers to the context, the knowledge of which both speaker and hearer may share (as in the first sentence) or not (as in the second one).

Apart from the field of reference, *ten* is also used in designation in spoken Czech (while in the written material, no example of this phenomenon could be found), as in the following utterance:

(9) vždycky tady spíš dostane přednost muž než *ta* žena, i když třeba mají stejné vzdělání (PMK)

always a man tends to be preferred to *a* woman here, even though they have the same education

In written Czech, *ten* is avoided in these instances because it has no semantically relevant function – no deixis is involved. In spoken language, its function is intersubjective: the speaker facilitates the addressee's reception by drawing his or her attention to one concrete object rather than to the whole class. The sporadic nature of the usage of *ten* in this function can best be illustrated by the very same example: whereas *žena* (woman) is preceded by a determiner, *muž* (man), despite being a semantically close counterpart, takes no determiner.

Table 5 Types of denotation in indefinite countable nouns (classification from Quirk et al., 1985)

Types of denotation	English	Standard Czech
First-mention	a(n) There was a chorus of deep growls, and <i>a young wolf</i> in his fourth year flung back Shere Khan's question to Akela, and <i>a young seal</i> about his own age said	<i>nějaký</i> / <i>jeden</i> / - Sborem hluboce zamručeli a <i>nějaký</i> čtyřletý <i>vlk</i> opakoval Akelovi Šér Chánovu otázku. a mladý <i>jeden</i> <i>lachtán</i> jeho věku řekl / <i>nějaký</i> stejně starý <i>lachtánek</i> mu namítl
Numerical	a(n) "Very good," he said. "if you do happen to have <i>an extra joint</i> in your front flipper you needn't show off so."	<i>jeden</i> / - / (<i>nějaký</i>) "Dobrá," řekl. "Když už máte v předních ploutvích <i>jeden kloub</i> navíc, proto se nemusíte tolik napařovat." / "Máte-li náhodou o <i>nějaký</i> zvláštní <i>kloub</i> ve svých předních ploutvích více, nemusíte se tím tak chlubit."
Specific	a(n) (I'd like to invite <i>an actress</i> , but my wife does not like her.) (There was <i>a railway accident</i> near Prague last night. The cause of the accident is being investigated.)	<i>jeden</i> / - / (<i>nějaký</i>) (Chci pozvat <i>jednu herečku</i> , ale moje žena ji nemá ráda.) (Včera v noci došlo u Prahy k <i>železniční nehodě</i> . Příčina nehody se vyšetřuje.)
Non-specific	a(n) and now and again <i>a senior wolf</i> would go	<i>nějaký</i> / - / (<i>jeden</i>) jen chvílemi přistoupil k mláďátí <i>nějaký</i>

	quietly up to a cub, look at him carefully (I want to invite <i>an actress</i> . Can you suggest one?)	<i>starší vík</i> , pozorně si je prohlédl (Chci pozvat <i>nějakou herečku</i> . Můžete mi nějakou navrhnout?)
---	---	---

In contrast to expressing definiteness, standard Czech employs denotators to a high degree in the case of indefinite reference (although their use is not obligatory on the syntactic level). The distinction between *jeden* and *nějaký* is utilized in that the former marks specificity and the latter expression is used for non-specificity (although this general mechanism is not systematically observed). Unlike English, in which the grammatical means to distinguish between specific and non-specific indefinite reference is lacking (except for periphrastic phrases such as “some book or other”), Czech sentences are in most cases unambiguous in this respect. The English sentence *I’d like to invite an actress* allows two interpretations: the speaker has a specific actress in mind, or he wants to invite an actress unknown to him. Czech speakers would aim for the expression *jeden* in the former and *nějaký* in the latter case.

A more detailed treatment of the referential and non-referential functions of *nějaký* is under scrutiny in the following chapter.

The difference between standard and non-standard Czech

For the purpose of this study, the difference between the indefinite article and the indefinite pronoun is taken to be that the indefinite article is a firmly grammaticalised means which expresses a number of similar functions to the indefinite pronoun in an obligatory manner. Because there is no obligatory means to mark identifiable status of the referent in contemporary Czech, the determinative function of *nějaký* has been approached as a broad category of indefiniteness (although the majority of examples of the determinative *nějaký* deal with first-mention). As a matter of course, the functions of articles go beyond the sphere of determinacy: they can be used in designation (cf. *A man needs air to survive*), and classification (*His mother is a teacher*). Their usage is bound to grammar rules, which also help to distinguish semantic nuances, cf. *She is a teacher* vs. *She is director*, the latter utterance implying that the referent holds a unique position.

The two competing expressions to mark indefiniteness in contemporary Czech, numeral *jeden* and indefinite pronoun *nějaký*, have both developed functions transcending their original scope and shifting them towards the category of an indefinite article. *Nějaký* differs in the sense that it can be used both with singular and plural nouns (similar to the English pronouns *some / any*).

Table 6 Occurrence of *nějaký* and its inflected forms in corpora

Corpus:	SYN2000	PMK
	occurrences	occurrences
<i>nějaké</i> and its inflected standard forms	46,801	245
<i>nějakej</i> and its inflected non-standard forms	1,909	361
<i>ňáký</i> and its inflected non-standard reduced forms	782	2,654
Total	49,492	3,260

Table 7 confirms the hypothesis that the scope of functions of *nějaký* has broadened, especially in spoken Czech. The figures should be understood only relatively, with respect to the total frequency included in Table 6. For instance, the percentage of determinative *nějaký* in the table is considerably lower in the case of spoken Czech. However, as an expression which occurs in total ten times more frequently in spoken Czech, it surpasses written Czech in all its functions).

Table 7 Functions of *nějaký* in written vs. spoken Czech and their frequency

Function		SYN2000		PMK		
		occ.	in %	occ.	in %	
Determinative	expressing indefiniteness	830	83.0	598	59.8	
	with proper names	24	2.4	19	1.9	
	conflicting collocations	<i>nějaký ten</i>	23	2.3	73	7.3
		<i>každý ňáký</i>	-	-	4	0.4

		úřek takový	15	1.5	76	7.6
	<i>Subtotal</i>		892	89.2	779	77.0
Metatextual		searching a suitable expression, approximation, "marking distance"	33	3.3	51	5.1
		introducing terms and foreign words	-	-	28	2.8
	<i>Subtotal</i>		33	3.3	79	7.9
Designation		with generic nouns	-	-	57	5.7
		uniqueness	-	-	4	0.4
	<i>Subtotal</i>		-	-	61	6.1
Lexical			24	2.4	10	1.0
Noun proform			42	4.2	28	2.8
Pragmatic			9	0.9	22	2.2
Impossible to assign			-	-	30	3.0
	<i>Total</i>		1,000	100	1,000	100

As has been noted earlier, the original function of *nějaký* is very close to the core function of the indefinite article: it expresses above all first mention, as in the following example:

(10) To je jistě od *nějakého* mého velkého obdivovatele. (SYN2000)

It must be from a great admirer of mine.

Evidently, the speaker does not have a concrete referent in mind. If *nějaký* was used to mark specificity, the speaker could go on commenting e.g. *The admirer sends me buckets every day.*

Apart from this, *nějaký* can be used to introduce proper names. In this usage, *nějaký* can signal that the name is approached more as an appellative, cf.

(11) Ne že bych si myslel, že jsem *nějaký* Napoleon nebo něco (SYN2000)

Not that I would think that I am some Napoleon or something.

More marginally, when used with novel proper names (such as the non-existent federation of Czech and Germany), its function is very close to first-mention:

(12) muselo by zase vzniknout *ňáký* Česko-Německo (PMK)

some Czech-Germany would have to be created

When introducing a proper name, however, it can also imply the meaning of “a person of less importance” (as in Example 13). In this usage, *nějaký* is shifting from a determiner towards more lexical functions.

(13) Čech se nevzruší, dozví-li se, že *nějaký* Dvorak byl “americký hudební skladatel” (SYN2000)

A Czech does not get excited when he is told that some Dvorak was an “American composer”.

In characterizing the determinative value of *nějaký*, several conflicting collocations should be brought to the fore: a striking fact is that *nějaký* can combine with the marker of definiteness *ten*:

(14) vystoupil hned ze shluku příbuzných *nějaký ten* strejc a řekl (SYN2000)

right then some chap or other took his speech in a crowd of relatives

(15) zaleze do *nějakýho* kouta po *nějaký ty* slovní potyčce (PMK)

he crawls to a corner after exchanging a couple of arguments

As is obvious in Example 14, the demonstrative added to an indefinite pronoun stresses the indefiniteness of the referent, implying non-specificity. However, as in Example 15, in/definiteness is very close to quantification (being subsumed under the same category of identification), and sometimes can take over the quantitative function (meaning more than one). Rather infrequently and occurring only in spoken Czech, *nějaký* can combine with the pronoun *každý* (every). The combination emphasises individuality in totality, viz as in the following example:

(16) *každá* *ňáká* zábava sebou nese určitou povinnost (PMK)

each kind of entertainment entails a certain duty

The metatextual function of *nějaký* should be seen as a result of intersubjectification of its original determinative function: the speaker acknowledges his attention to the addressee (cf. Traugott 1995), as in the following phrases:

(17) ustoupila vod *ňákýho* uměleckýho, umělecký funkce díla (PMK)

she resigned on the aesthetic function of the work of art

(18) vakuum není *nějaké* objektivní nic světa (SYN2000)

the vacuum is not some objective nothing of the world

(19) přichytil při *ňákejch* tedy lumpárnách (PMK)

he caught him doing some naughty things

(20) v televizi v současné době pohádky nejsou *nějaké* něžné (PMK)

today fairy tales on TV are not quite tender

In Example 17, the speaker may be searching for an appropriate expression, but he or she seems to be concerned with the reception of their utterance by the addressee, not with providing them with a theoretical term without first introducing it with a determiner. This newly developed function of *nějaký* is spreading into written Czech as well, probably because of the special semantic feature it entails: it is especially useful in introducing terms invented by the speaker, as in Example 18. Apart from this, *nějaký* can also signal the distance of the speaker from the term he uses (because of its potential indecency, for instance; subjectivity rather than intersubjectivity accounts for this, too cf. Traugott 1995). Finally, the speaker can mark – in irony and the like – approximation to the expression he uses (in this last instance, the meaning of *nějaký* is becoming lexicalized, cf. also the English translation of Example 20). Metatextual *nějaký* has a parallel in metatextual *ten*, the latter is used mainly as a quotative, as in the following utterance:

(21) ta snadnost tý rozvodovosti vede k *tomu*: “a rozvedu se s tebou” (PMK)

the ease of getting divorced leads to “I’ll get divorced from you”

A striking difference between spoken and written language resides in the use of *nějaký* in designation. While written Czech still resists using determiners for genericity (unlike English), we can in spoken Czech find utterances such as

(22) život na *nějaký* sídlištní aglomeraci může zkrátka, může zkrátka připomenout (PMK)

life in some suburb community conglomeration can simply remind

The expression *conglomeration* is related to the whole category, yet the speaker attempts to select a conglomeration of one specific area as a clue for the hearer to visualize a specific area rather than imagining the whole category (again, the intersubjective function is concerned).

It deserves to be mentioned that *nějaký* also occurs as a noun proform, it possesses a few lexicalized meanings (such as ‘slap’, ‘roughly’), sometimes with an emotive function, as in Example 23.

(23) "To je *nějaké* napití? Vždyť sis cucl jako kojeneček. (SYN2000)

Is this a sip? Why, you've only sipped like a new-born baby.

Concluding remarks and perspectives from grammaticalisation

The ‘emergent’ changes in the field of identification seem to support all the major claims of the grammaticalisation theory: especially in spoken language, which manifests language changes earlier than written language, the frequency of these means of identification climbed up very high, the phonetic form has shifted, both *ten* and *nějaký* sometimes lose their original functions, and acquire new functions (among others metatextual, pragmatic and emotive), and these means of identification begin to be utilized not only in denotation, but in designation as well, similar to articles in English. While *ten*, *nějaký* and *jeden* can be used in basically any referential function in spoken Czech, in standard written language a number of constraints prevent *ten* from expanding its functional scope, *nějaký* and *jeden* being more productive even in this mode.

Although the usage of determiners is still rather sporadic, the process has currently advanced to a high degree in spoken Czech. Yet it would be rather untimely to claim that these determiner uses will evolve into an obligatory category, since the structural language type, and the strict constraints of standard written Czech counteract the factors driving language change.

Partial grammaticalisation of demonstrative and indefinite pronouns into articles shows that the process is less advanced than in English, but it may still progress if accompanied by other typological changes. In the current state, the nature of the grammatical system of Czech can do without the category of articles, at least in the standard language, in which the rules of communicative dynamism are obeyed and appropriate identification can be attained by other means.

ODBORNÁ LITERATURA

- BYBEE, Joan. „Mechanisms of Change in Grammaticalization: The Role of Frequency.“
In: *Handbook of historical linguistics*. Eds. Brian D. Joseph – Richard D. Janda.
Oxford : Blackwell, 2003.
- CORBETT, Greville G. – COMRIE, Bernard. *The Slavonic Languages*. London :
Routledge, 2002.
- ČERMÁK, František. *Jazyk a jazykověda*. Praha : Karolinum, 2001.
- ČERMÁK, František – KŘEN, Michal – aj. *Frekvenční slovník češtiny*. Praha :
Nakladatelství Lidové noviny, 2004.
- DANEŠ, František. „Functional sentence perspective and the organization of the text.“ In:
Papers on Functional Sentence Perspective. Ed. F. Daneš. Praha : Academia,
1974.
- DANEŠ, František. „Příspěvek k rozboru významové výstavby výpovědi.“ In: *Studie a
práce lingvistické I*. Praha, 1954, s. 263-274.
- DAVIDSE, Kristin. „The interaction of quantification and identification in English
determiners.“ In: *Language, culture and mind*. Eds. M. Achard – S. Kemmer.
Stanford, CSLI Publications, 2004, s. 507–533.
- DUŠKOVÁ, Libuše. *Mluvnice současné angličtiny na pozadí češtiny*. Praha : Academia,
1994.
- FIRBAS, Jan. *Functional Sentence Perspective in Written and Spoken Communication*.
Cambridge : Cambridge University Press, 1992.
- HALLIDAY, M. A. K. – HASAN, Ruqaiya. *Cohesion in English*. London : Longman, 1976.

- HASPELMATH, Martin. *A typological study of indefinite pronouns*. Berlin : Freie Universität Berlin, 1993.
- HEINE, Bernd – CLAUDI, U. – HÜNNEMEYER, F. *Grammaticalization: A conceptual framework*. Chicago/London : The University of Chicago Press, 1991.
- HLAVSA, Zdeněk. *Denotace objektu a její prostředky v současné češtině*. Praha : Academia, 1975.
- HOFFMANNOVÁ, Jana. „On the means of expressing vagueness and uncertainty in Czech discourse.“ In: *The Syntax of Sentence and Text*. Ed. S. Čmejrková – F. Štícha. Amsterdam/Philadelphia : John Benjamins, 1994, s. 219-235.
- HOPPER, Paul J. – TRAUGOTT, Elizabeth C. *Grammaticalization*. Cambridge : Cambridge University Press, 2003.
- HUANG, Shuanfan. „The emergence of a grammatical category ‚definite article‘ in spoken Chinese.“ *Journal of Pragmatics*, 31/1, leden 1999, s. 77–94.
- HUMBOLDT, Wilhelm von. „Über das Entstehen der grammatischen Formen und ihren Einfluß auf die Ideenentwicklung.“ In: *Abhandlungen der historisch-philologischen Klasse der Königlich-Akademie der Wissenschaften zu Berlin (1822-23)*. Berlin, 1825, s. 401-430.
- JELÍNEK, Milan – BEČKA, J.V. – TĚŠITELOVÁ, Marie. *Frekvence slov, slovních druhů a tvarů v českém jazyce*. Praha : SPN, 1961.
- KRÁMSKÝ, J. *The Article and the Concept of Definiteness in Language*. The Hague : Mouton, 1972.
- KUČERA, Henry – FRANCIS, W. N. *Computational Analysis of Present-Day American English*. Providence, Rhode Island : Brown University Press, 1967.

- LEHMANN, Chrisitan. *Thoughts on Grammaticalization*. München : LINCOM Europe, 1995.
- LIU, Meichun. „From classifier to indefinite article: The grammaticalization of Mandarin *yige* in spoken discourse.“ Předneseno na konferenci Fitigra – From interpersonal to ideational: Perspectives from grammaticalisation. Leuven, 12. února 2005. [cit. 2006-01-18]. Dostupné z: <<http://wwwling.arts.kuleuven.ac.be/fitigra/liu.pdf>>.
- MATHESIUS, Vilém. „Přívlastkové *ten, ta, to* v hovorové češtině.“ In: Naše řeč, 10, 1926, s. 39-41.
- MEILLET, Antoine. „L'évolution des formes grammaticales.“ *Scientia (Rivista di Scienza)*, 12/26, 1912. Přetištěno in: MEILLET, A.: *Linguistique Historique et Linguistique Générale*. Sv. I. Paris : Honoré Champion, 1958.
- Mluvnice češtiny 3*. Eds. F. Daneš – M. Grepl – Z. Hlavsa. Praha : Academia, 1987.
- PERISSUTTI, Anna Maria. *Determinatory neurčitosti v češtině*. Napoli : Università degli Studi di Napoli ,L'Orientale', 2003.
- QUIRK, Randolph – GREENBAUM, G. – LEECH, G. – SVARTVIK, J. *A Comprehensive Grammar of the English Language*. London : Longman, 1985.
- SCHNEIDEROVÁ, E. „K užívání zájmen *ten* (v přívlastkové pozici) v mluvených projevech.“ In: Naše řeč, 76, 1993, s. 31-38.
- SKALIČKA, Vladimír. *Typ češtiny*. Praha : Slovanské nakladatelství, 1951.
- ŠTÍCHA, F. „K deikticko-anaforickým funkcím lexému *ten*.“ In: Slovo a slovesnost, 60, 1999, s. 123-135.
- TĚŠITELOVÁ, Marie a kol. *Frekvenční slovník češtiny věcného stylu*. Praha : Ústav pro jazyk český ČSAV, 1983.

TRAUGOTT, Elizabeth C. „Subjectification in grammaticalization.“ In: *Subjectivity and Subjectivisation*. Ed. D. Stein – S. Wright. Cambridge : Cambridge University Press, 1995, s. 31–54.

TROVESI, Andrea. „Určenost nominální skupiny v češtině, horní lužické srbštině a slovinštině.“ In: *Setkání s češtinou*. Ed. A. Krausová – M. Slezáková – Z. Svobodová. Praha : Ústav pro jazyk český ČSAV, 2002.

TROVESI, Andrea. *La genesi di articoli determinativi. Modalità di espressione della definitezza in ceco, serbo-lusaziano e sloveno*. Milano : FrancoAngeli, 2004.

MATERIÁL

Český národní korpus - PMK. Ústav Českého národního korpusu FF UK, Praha 2001.

<<http://ucnk.ff.cuni.cz>>.

Český národní korpus - SYN2000. Ústav Českého národního korpusu FF UK, Praha 2000.

<<http://ucnk.ff.cuni.cz>>.

PŘÍLOHY

Příloha I Paradigma lexému *ten* a korpusová zjištění

Tabulka 11 Paradigma lexému *ten*

Číslo	jednotné				množné			
	muž.		stř.	žen.	muž.		žen.	stř.
Životnost	ž.	než.			ž.	než.		
Pád: Nominativ	ten		to	ta	ti, ty	ty		ta, ty
Genitiv	toho			té, tý	těch			
Dativ	tomu			tě, tý, ty	těm			
Akuzativ	toho	ten	to	tu	ty		ta, ty	
Lokál	tom			tě, tý, ty	těch			
Instrumentál	tím, tím			tou	těmi, <i>těma</i>	těmi, <i>těma</i>	těmi, <i>těma</i> , <i>těma</i>	těmi, <i>těma</i> , <i>těma</i>

(Poznámka: nespisovné formy jsou uvedeny kurzívou)

Tabulka 12 Výskyt forem lexému *ten* v korpusech SYN2000 a PMK

Korpus:	SYN2000		PMK	
	výskyt	analyzováno	výskyt	analyzováno
to	574410	525	27632	532
tom	85708	78	2363	46
tím	83296	76	246	5
toho	75370	69	2596	50
tomu	66293	61	1401	27
ten	46156	43	3237	62
té	32669	30	265	5
ty	30261	28	4643	90
ta	23910	22	2529	49
těch	23483	21	1498	29
tu	21171	19	1404	27
ti	13305	12	80	2
těm	7069	6	259	5
tou	4970	5	303	6
těmi	4032	4	43	1
těma	380	-	10	-
tý	1487	1	1299	25
ty	448	-	192	4

<i>tim</i>	356	-	1606	31
<i>téma</i>	72	-	232	4
total	1094846	1000	51838	1000

Poznámka 1: Ve věci zohlednění relativní frekvence výrazu *ten* v korpusu bylo nutné vzít v potaz všechny formy. V materiálu je proto každá forma zastoupena na základě své frekvence.

Poznámka 2: Homonymie

to je zároveň částice

tu -//- příslovce

ti -//- osobní zájmeno

ty -//- osobní zájmeno

Na základě analýzy sto výskytů každého víceznačného výrazu jsem stanovil jednotlivé proporce:

Tabulka 13 Homonymie u lexému *ten*

Korpus	SYN2000			PMK		
	výskytů celkem	demonst. původ	v %	výskytů celkem	demonst. původ	v %
<i>to</i>	586.133	574.410	98	30.035	27.632	92
<i>tu</i>	66.160	21.171	32	1.433	1.404	98
<i>ti</i>	28.925	13.305	46	725	80	11
<i>ty</i>	42.067	30.709	73	4.992	4.643	93

Na stejném principu byl analyzován rozdíl mezi spisovnými a nespisovnými formami (např. výraz *téma* může být spisovný i nespisovný).

Frekvence

SYN2000	psaný korpus	100.000.000 slov	období: 1990 – 1999 (převážně)
PMK	mluvený korpus	674.992 slov	období: 1988 - 1996
SYN2000:	1.094.846 výskytů	(1,09 %, tj. každé 91. slovo je <i>ten</i>)	
PMK:	51.838 výskytů	(7,68 %, tj. každé 13. slovo je <i>ten</i>)	

Anglický určitý člen:

the v Collins Wordbanks Online: 2.872.094 dokladů na 56.000.000 slov (5,13 %, tj. každé 19.5 slovo je určitý člen)

Příloha II Paradigma lexému *nějaký* a korpusová zjištěníTabulka 14 Paradigma lexému *nějaký*

Číslo	jednotně			množně		
	muž.	stř.	žen.	muž.	žen.	stř.
Životaost	ž.	než.		ž.	než.	
Pád: Nominativ	<i>nějaký, nějakej, ěáký, ěákej</i>	<i>nějaké, nějaký, ěáké, ěáký</i>	<i>nějaká, ěáká</i>	<i>nějací, nějaký, ěací, ěáký</i>	<i>nějaké, nějaký, ěáký</i>	<i>nějaká, nějaký, ěáký</i>
Genitiv	<i>nějakého, ěákýho, nějakýho, ěákého</i>			<i>nějaké, nějaký, ěáké, ěáký</i>	<i>nějakých, nějakejch, ěákých, ěákejch</i>	
Dativ	<i>nějakému, nějakýmu, ěákýmu, ěákému</i>			<i>nějaké, nějaký, ěáké, ěáký</i>	<i>nějakým, nějakejm, ěákým, ěákejm, ěákým</i>	
Akusativ	<i>nějakého, nějakýho, ěákýho, ěákého</i>	<i>nějaký, ěákej, ěáký</i>	<i>nějaké, nějaký, ěáké, ěáký</i>	<i>nějakou, ěákou</i>	<i>nějaké, nějaký, ěáké, ěáký</i>	
Lokál	<i>nějakém, nějakým, nějakým, ěákém, ěákým, ěákým</i>			<i>nějaké, nějaký, ěáké, ěáký</i>	<i>nějakých, nějakejch, ěákých, ěákejch</i>	
Instrumentál	<i>nějakým, nějakým, ěákým, ěákým</i>			<i>nějakou, ěákou</i>	<i>nějakými, nějakýma, nějakejma, ěákejma, ěákýma</i>	<i>nějakými, ěákýma (duál), ěákýma, ěákėjma, ěákýma</i>

(Poznámka: nespisovné formy jsou uvedeny kurzivou)

Poznámka 1: Tabulka zahrnuje různé míry nespisovnosti, srov. např. lokativ masc. sg.: *nějakém* (spisovné); *nějakým, ěákým, ěákým* (nespisovné) a *ěákém* (poněkud hybridní směšenina spisovných a nespisovných elementů)

Poznámka 2: Ve věci zohlednění relativní frekvence výrazu *nějaký* v korpusu bylo nutné vzít v potaz všechny formy. V materiálu je proto každá forma zastoupena na základě své frekvence.

Poznámka 3: Rozdíl mezi *nějaký* a jeho redukovanou formou *ěáký* má implikace pro gramatikalizaci (redukce výslovnosti) a bude rozebrán zvlášť.

Tabulka 15 Výskyt forem lexému *nějaký* v korpusech SYN2000 a PMK

	Korpus:	SYN2000		PMK	
		výskyt	analyzováno	výskyt	analyzováno
spisovné formy	nějaké	13053	264	51	16
	nějaký	10350	209	22	7
	nějakou	8305	168	75	23
	nějaká	4153	85	39	12
	nějakého	3442	70	7	2
	nějakým	2836	58	28	9
	nějakém	1585	32	7	2
	nějakých	1338	27	12	4
	nějakému	907	18	1	-
	nějací	416	8	3	1
	nějakými	416	8	-	-
	nějakýma	-	-	-	-
	součet	46801	947	245	76
ne-spisovné formy	<i>nějaký</i>	1150	23	198	61
	<i>nějakej</i>	490	10	74	23
	<i>nějakýho</i>	173	3	27	8
	<i>nějakejch</i>	35	1	9	3
	<i>nějakýmu</i>	29	1	7	2
	<i>nějakejma</i>	16	-	3	1
	<i>nějakým</i>	9	-	32	10
	<i>nějakýma</i>	7	-	5	2
	<i>nějakým</i>	-	-	6	2
	mezisoučet	1909	38	361	112
ne-spisovné redukované formy	<i>ňáký</i>	253	5	977	299
	<i>ňákej</i>	209	4	474	144
	<i>ňákou</i>	105	2	341	105
	<i>ňáká</i>	100	2	243	74
	<i>ňákýho</i>	47	1	135	41
	<i>ňákým</i>	26	1	33	10
	<i>ňákejch</i>	16	-	104	32
	<i>ňákýmu</i>	8	-	27	8
	<i>ňákým</i>	5	-	208	64
	<i>ňáké</i>	4	-	57	17
	<i>ňákejma</i>	4	-	16	5

ňákých	2	-	25	8
ňáci	1	-	-	-
ňákém	1	-	6	2
ňákýma	1	-	2	1
ňákého	-	-	6	2
mezisoučet	782	15	2654	812
celkem	49492	1000	3260	1000

Frekvence

SYN2000	psaný korpus	100.000.000 slov	období: 1990 – 1999 (převážně)
PMK	mluvený korpus	674.992 slov	období: 1988 - 1996

SYN2000:	spisovné:	46.801	94,6 %
	nepisovné:	1.909	3,8 % neredukované
		<u>782</u>	1,6 % redukované
	Celkem:	49.492	

PMK:	spisovné:	245	7,5 %
	nepisovné:	361	11 % neredukované
		<u>2.654</u>	81,5 % redukované
	Celkem:	3.260	

Každé 207. slovo je neurčité zájmeno *nějaký*.

Anglický neurčitý člen:

alan v Collins Wordbanks Online: 1.396.880 dokladů v 56.000.000 slovech (2,49 %; tj. každé 40. slovo je neurčitý člen)

Příloha III Paradigma lexému *jeden* a korpusová zjištěníTabulka 16 Paradigma lexému *jeden*

Číslo	jediné				množné			
	muž.		stř.	žen.	muž.		žen.	stř.
Životnost	ž.	než.			ž.	než.		
Pád: Nominativ	jeden		jedno	jedna	jedni, <i>jedny</i>	jedny		jedna, <i>jedny</i>
Genitiv	jednoho			jedné, <i>jedny</i>	jedněch			
Dativ	jednomu			jedné, <i>jedny</i> , <i>jedny</i>	jedněm			
Akuzativ	jednoho	jeden	jedno	jednu	jedny		jedna, <i>jedny</i>	
Lokál	jednom			jedné, <i>jedny</i> , <i>jedny</i>	jedněch			
Instrumentál	jedním, <i>jedním</i>			jednou	jedněmi, <i>jedněma</i>	jedněmi, <i>jedněma</i>	jedněmi <i>jedněma</i>	jedněm i, <i>jedněm</i> a

(Poznámka: nespisovné formy jsou uvedeny kurzivou)

Tabulka 17 Výskyty tvarů lexému *jeden* v korpusech SYN2000 a PMK

Korpus:	SYN2000		PMK	
	výskyt	analyzováno	výskyt	analyzováno
jedno	13.505	14	273	31
jednom	9.938	11	61	8
jedním	11.438	12	11	1
jednoho	22.712	24	79	10
jednomu	2.101	2	5	1
jeden	46.489	49	443	49
jedné	22.199	23	18	2
jedny	820	1	16	2
jedna	16.979	17	263	30
jedněch	423	-	2	-
jednu	17.314	18	183	21
jedni	536	1	2	-
jedněm	83	-	-	-
jednou	27.219	28	307	34
jedněmi	99	-	-	-

<i>jedněma</i>	2	-	1	-
<i>jedný</i>	249	-	76	9
<i>jedním</i>	11	-		2
<i>jedněma</i>	-	-	-	-
total	192.117	200	1.757	200

Poznámka 1: Ve věci zohlednění relativní frekvence výrazu *jeden* v korpusu bylo nutné vzít v potaz všechny formy. V materiálu je proto každá forma zastoupena na základě své frekvence.

Frekvence

SYN2000	psaný korpus	100.000.000 slov	období: 1990 – 1999 (převážně)
PMK	mluvený korpus	674.992 slov	období: 1988 - 1996
SYN2000:	192.117 výskytů	(0,192 %, tj. každé . slovo je <i>jeden</i>)	
PMK:	1.773 výskytů	(0,263 %, tj. každé . slovo je <i>jeden</i>)	

Vysoká škola: Univerzita Karlova	Fakulta: Filozofická fakulta
Katedra/Ústav: Ústav českého jazyka a teorie komunikace	Školní rok: 2005/2006
ZADÁNÍ DIPLOMOVÉ PRÁCE (PROJEKTU, UMĚLECKÉHO DÍLA, UMĚLECKÉHO VÝKONU)	
pro: Daniel Dobiáš, Slavičkova 13, 160 00 Praha 6, tel. 605811541, danieldob@gmail.com	
zadavatel:	
obor: český jazyk a literatura	
Název tématu: Posuny ve vyjadřování kategorie určenosti (identifikace) v současné spisovné a nespisovné češtině	
Zásady pro vypracování	
<u>Stručný popis</u> Kvantitativně založená studie posunu v kategorii identifikace v současné spisovné a nespisovné češtině se zřetelem ke gramatikalizaci ukazovacího zájmeně <i>ten</i> , číslovky <i>jeden</i> a neurčitého zájmeně <i>nějaký</i> . Distribuce a frekvence těchto prostředků, jejich fonetické oslabení, dekategoriálizace a rozšíření pole funkcí. Využití poznatků teorie gramatikalizace a srovnání s jazyky, v kterých je kategorie identifikace gramatikalizovaná v podobě členů (především angličtiny); rozdíl ve vyjadřování typů reference. Explicitní a implicitní prostředky vyjadřování identifikace (např. členy vs. aktuální členění větné). Rozdíl mezi spisovnou a nespisovnou češtinou ve vyjadřování identifikace. Perspektivy gramatikalizace, mj. vzhledem ke strukturálnímu typu jazyka. Zpracování dat i podepření hypotézy na základě korpusů psané a mluvené češtiny.	
<u>Body</u> 1. Obecné otázky - obecné pojednání o kategorii ne/určenosti a gramatikalizaci členů, role strukturálního typu jazyka 2. Situace v češtině - implicitní (aktuální členění větné) a explicitní (lexikální prostředky, členy) prostředky vyjadřování identifikace, jejich interakce - rozdíl mezi spisovnou a nespisovnou češtinou ve vyjadřování identifikace 3. Průvodní jevy gramatikalizace prostředků <i>ten</i> , <i>jeden</i> , <i>nějaký</i> - role frekvence - fonetické oslabení - dekategoriálizace a rekategoriálizace; jejich funkce ve spisovné a nespisovné češtině 4. Srovnání jazyka, v kterém probíhá gramatikalizace v oblasti identifikace (čeština), s jazykem, v kterém je tento proces završen (angličtina) - vyjadřování referenčních typů na základě paralelního korpusu	
<u>Zaměření</u> - teorie gramatikalizace - korpusová lingvistika - syntax	
<u>Motivace pro výběr tohoto tématu</u> Znatelný posun v této kategorii, velmi diskutovaný, avšak v odborné literatuře zatím nepřilíš zevrubně popsáný (zvláště ne z perspektivy teorie gramatikalizace, která trend do značné míry osvětluje).	

Rozsah grafických prací:

Rozsah průvodní zprávy:

Seznam vybrané odborné literatury:

- Bybee, Joan. "Mechanisms of Change in Grammaticalization: The Role of Frequency." In: Brian D. Joseph – Richard D. Janda (eds), *Handbook of historical linguistics*. Blackwell, Oxford 2003.
- Čermák, F. – Blatná, R. et al. *Jak využívat český národní korpus*. Lidové noviny, Praha 2005.
- Čmejková, S. – Štícha, F. (eds). *The syntax of sentence and text*. John Benjamins, 1994.
- Corbett, Greville G. – Bernard Comrie. *The Slavonic Languages*. Routledge, 2002
- Daneš, František. "Functional sentence perspective and the organization of the text. In: F. Daneš (ed.), *Papers on Functional Sentence Perspective*. Praha 1974.
- Daneš, F. – M. Grepl – Z. Hlavsa (eds). *Mluvnice češtiny 3*. Academia, Praha 1987.
- Firbas, J. *Functional Sentence Perspective in Written and Spoken Communication*. Cambridge 1992.
- Halliday, M. A. K. – Ruqaiya Hasan. *Cohesion in English*. 1976.
- Hlavsa, Zdeněk. *Denotace objektu a její prostředky v současné češtině*. Praha 1975.
- Hopper, Paul J. – Elizabeth C. Traugott. *Grammaticalization*. Cambridge 2003.
- Jelínek, M. – J.V. Bečka – M. Těšitelová. *Frekvence slov, slovních druhů a tvarů v českém jazyce*. Praha, 1961.
- Kolářová, I. "Rodové podoby deiktických výrazů *ten, ta* a univerzální odkazovací výraz *to* v textech různých stylů." *Stylistika (Opole)* XIII, 2004.
- Krausová, A. – Slezáková, M. – Svobodová, Z. (eds). *Setkání s češtinou*. AVČR, Praha 2002.
- Skalička, V. *Typ češtiny*. Praha 1951.
- Traugott, Elizabeth C. "Subjectification in grammaticalization." In: Dieter Stein and Susan Wright (eds), *Subjectivity and Subjectivisation*. CUP, Cambridge 1995, pp 31–54.

Vedoucí diplomové práce: Prof. PhDr. František Čermák, DrSc.

Datum zadání diplomové práce: 22. listopadu 2005

Termín odevzdání diplomové práce:

Ľ. S.